

„PER DISCHARIGO DELLA CONSCIENCIA’’:
TESTAMENTARNI ODRAZI MEDIEVALNOG IMAGINARIJA
BARSKOG PATRICIJSKOG RODA NATALIS (NALIS)

Savo MARKOVIĆ

Barska plovidba AD Bar, 85000 Bar, Obala 13. Jula bb, Crna Gora
e-mail: markovics@t-com.me

IZVOD

Analizom neobjavljene testamentarne građe iz Državnog arhiva u Dubrovniku, rekonstruišu se genealogija i životopisi pripadnika barskog patricijskog roda Natalis (Nalis, Nale) u XV vijeku, a njegovih ostalih ogranaka i familija na osnovu drugih arhivskih spisa i istoriografije. Medievalni predlošci sadrže fragmentaran, ali slojevit imaginarij i kompleksnu istorijsku pozadinu koji su determinisali viši društveni sloj na jugu istočnog Jadrana. Istaknuti u društvenom životu Bara i Dubrovnika Quattrocenta, Nale svjedoče o smjernicama onovremenih ekonomskih kretanja, integrativnim pravnim i kulturnim tradicijama, odražavajući i duhovne fundamente evropskog Sredozemlja.

Ključne riječi: Bar, Natalis (Nalis), patricijat, testament, crkvene institucije, nasljeđe

„PER DISCHARIGO DELLA CONSCIENCIA’’: RIFLESSIONI TESTAMENTARIE
DELL' IMMAGINARIO MEDIEVALE DI LIGNAGGIO
PATRIZIO NATALIS (NALIS) D'ANTIVARI

SINTESI

Analizzando le fonti testamentarie inedite dall'Archivio di Stato di Ragusa, lo scopo del documento di ricerca è quello di ricostruire la genealogia e le biografie dei membri del lignaggio patrizio Natalis (Nalis, Nale) d'Antivari nel XV secolo, così come, sul base di altre scritture e della storiografia, la sua ascendenza, famiglie, rampolli e discendenti. Documenti medievali stanno rendendo immaginario frammentato, eppure stratificato e complesso sfondo storico, che ha determinato la classe sociale superiore sul sud della costa orientale dell'Adriatico. Prominente nella vita sociale d'Antivari e di Ragusa nel Quattrocento, la famiglia Natalis è testimone delle direzioni di movimento economico di quel tempo, delle tradizioni giuridiche e culturali integrative, riflettendo anche i fondamenti spirituali del Mediterraneo europeo.

Parole chiave: Antivari, Natalis (Nalis), patriziato, testamento, istituzioni ecclesiastiche, patrimonio

UVOD

Stari grad Bar svakim svojim kamenom emanira atmosferu kontinuiranog prisustva istorije; nestalnošću sjenki koje odražavaju njegove ruine reflektuje ustreptalost svjetovnih nadahnuća i preokupacija, duhovnih poleta i religijskih strasti, a povučenošću i zatvorenošću u svoje zidine, njihovu tegotnu dokučivost. Tek se vibrantnim probojima prošlosti, sačuvanim arhivskim spisima, omogući uvid u svu složenost srednjovjekovnih političkih događaja i multivalentnu kulturu koji su ga obilježavali, pri čemu je posebno procesima njegovog etničkog prekomponovanja neophodno pristupiti s interdisciplinarnog polazišta.

Barski rod *Natalis* (*Nalis*, *Nale*), istovremeno pripadnik patricijskog staleža jedne od najjužnijih istočnojadranskih komuna i udionik uglednog građanstva Dubrovačke Republike, otuda sačuvanim istorijskim tragom, odslikava odnosne društvene zajednice, ali i znatno šire prostore.

NAJRANIJI POMENI I ETIMOLOŠKO PORIJEKLO PREZIMENA

U istorijskim spisima iz XIV–XV v. ovaj barski rod se bilježi u oblicima *Natus*, *Nati*, *Nale*, *Nalle*, *Nalis* (Jireček, 1904b, 48). Na osnovu arhivskih podataka, još je Konstantin Jireček *Nale* ubrojio među „istaknute“ (Jireček, 1962, 113), odnosno „glavne porodice u opštini“ (Jireček, 1923a, 18; Jireček, 1923b, 102).

Etimološko porijeklo prezimena, patronimika nastalog od ličnog imena, u literaturi je navedeno, ishodi od latinskog pridjeva *natalis(e)*, imenice *natalis(is)*, sa značenjem rođen, rodni, odnosno od mn. m. roda *natales(ium)* – rod, stalež; izvedenica od *natus*, odgovara „čeljadetu koje se rodilo na Božić“ (Skok, 1972, 505).

Natalis, biskup Salone, bilježi se u pismima pape Grgura I (590–604.); takođe, 1199. g. u Ulcinju je biskup bio *Natalis* (Jireček, 1904b, 48). Da je prezime moglo nastati od patronimika, svjedoči prijevod ličnog imena Baranina Boža, u zadarskom arhivskom zapisu iz 1385. g.: „*Natalis dictus Bochxa quondam Stephanini de Antibaro*“ (Petricioli, 1982, 29–30, 38). Kanonik, „*diaconus et notarius*“ u Baru 1307. i 1311. g. bio je *Natalis Belucii*.¹ *Nale de Miros* iz Bara se pominje 1326. g (Jireček, 1904b, 48). Ivan i Nikola, Markovi sinovi, zajedno sa Natalom iz Bara, prekršili su dubrovačke odredbe šaljući štofove i pozlaćeni fustanj, a zanemarujući carinu, te su kažnjeni 1423. g. po normi od 25% od trgovačke robe (Hrabak, 1999, 192). *Nataly* iz Bara se u Mlecima pominje 1445. g (Imhaus, 1997, 540). „*Agnestina uxor Natalis*“ iz Bara je 1487. g. bila žiteljka venecijanskog predjela *S. Justine*.²

Među tvorevinama koje su nastale otpadanjem krajnjih glasova, uz čuvanje naglašenog sloga, K. Jireček navodi i da je „*Nale* (gen. *Nalis*), *Nallius* in Antivari, *Cattaro* und *Ragusa* aus *Natalis*“ (Jireček, 1902, 69). Uz konstataciju da je „*Nale Kurzform für*

1 „*Natali Belcici*“; „*Belucij*“ (Thallóczy, Jireček, Sufflay, 1913, 178, 180; Jireček, 1904a, 213).

2 U testamentu sastavljenom navedene godine, za izvršitelja istog određuje svojeg supruga (ASVE, NT, b. 877, br. 700, 31. XII 1487.). Na podacima iz Državnog Arhiva Venecije zahvaljujem dr. sc. Lovorki Čoralčić.

Natalis“, ističe da je *Nale* i deminutiv (Jireček, 1904c, 45; Jireček 1904b, 48; Jireček, 1962, 313).

Prema mlet. *Nal*, kao hipokoristik je u Dubrovniku bilježen oblik *Nale*, dok je staromletačka varijanta *Nadal* (Skok, 1972, 505). „*Zorzi de Nadal de Antivari*“ je u Veneciji sačinio testament 2. avgusta 1430. g (ASVE, NT, 734, br. 96). „*Nadalinus filio Nicolai d'Antibaro de confinio s. Maria Formosa*“ u Veneciji, testamentom od 11. maja 1501. za izvršiteljku izjave svoje posljednje volje određuje ženu *Franceschinu*, kćerku ser Antonija Benedictija *de Curzola* (ASVE, NT, 960, br. 620). Petar Skok precizira da je *Nale* slovensko ime, hipokoristik od milja za *Natalis* (Skok, 1928, 10, 29).

Na rani način bilježenja prezimena, kao i na poslovnu aktivnost pripadnika barskog roda ukazuje trag koji je ostavio *Theodoro Nicole de Natus*. On je, zaduživši se 2. marta 1334. kod Mlečanina Francisca Scarpačia³ za 600 perpera, 8. juna 1336. godine položio određeni iznos u depozit Dubrovčaninu Martolu de Sorčo (Ćuk, 1986, 225). *Theodorus, f. qu. Nicole de Nati* je opet, 31. maja 1336., na četiri mjeseca pozajmio 300 perpera od Nicoletta Baldelle, Venecijanca koji je kreditirao dubrovačke, a posebno kotorske trgovce, s kojima se vjerovatno i poslovno udruživao.⁴ *Theodorus Nicole de Nati de Antibaro* (1336.) se u odnosu na varijantu bilježenja prezimena - *Nati* - etimološkim tumačenjem povezuje s vlastitim imenom *Natta*, ali i s talijanskim imenom *Nato*, hipokoristikom za *Donato*.⁵

Već na osnovu podataka iz prve polovine XIV vijeka, evidentna je upućenost barskih trgovaca na Dubrovnik. Među onima koji su - u literaturi se pretpostavljalo 1380. g. - poslovali u Dubrovniku i stvarali uslove za sticanje tamošnjeg civiteta, bio je i Baranin „*Nalješ-ković*“. Ukoliko nije riječ o genealoškom odstupanju od drugih izvora, možda je potomku tog iseljenika, februara 1417. g., dodijeljeno dubrovačko građanstvo (up. Mijušković, 1961, 103, 114; Pešorda Vardić, 2012, 33, 41). Još Ivan Marković navodi da su članovi odnosno porodice istovremeno uživali građanstvo Bara i Dubrovnika (Marković, 1902, 4).

K. Jireček je uz to istakao da je barska porodica *Nale* „*ansässig auch in Ragusa, aber verschiedenen von den Ragusaner Nale*“ (Jireček, 1904c, 45) te da je *Nalescovich*, *Naliescovich*, sl. *Nalješković*, dubrovačka trgovačka porodica od XIV do XVI v.⁶ Jedan

3 *Francisco Scarpaçio*, mletački trgovac čije su poslovne transakcije od Venecije, preko Dubrovnika, Kotora, Bara i Srbije dopirale do Aleksandrije, boravio je u Dubrovniku vjerovatno od kraja dvadesetih ili početka tridesetih godina XIV v., do prerane smrti od kuge, 1348. g. Iz Venecije je dopremao tkanine, a od Dubrovčana i Kotorana kupovao srebro, kože i bakar. U Kotoru je povremeno boravio od 1330. do 1337. g. Pored Kotorana, njegovi dužnici su bili i Barani; poznato je 7 njegovih kreditnih ugovora s Baranima (Ćuk, 1986, 153, 223–225).

4 *Nicoletto Baldella* je stanovao u Dubrovniku, ali je zbog poslova povremeno boravio i od 1331. do 1337. g. radio u Kotoru. Novembra 1331. dvojica trgovaca iz Milana su ga postavili za svojeg zastupnika, a od januara 1332. bio je prokurator i faktor kuće Bollani u Kotoru. Kotorani koji su se kod njega zaduživali, najčešće su odlazili da trguju u Srbiju. *Baldella* je trgovao voskom, srebrom, bakrom i kožama (Ćuk, 1986, 70, 112, 155, 225).

5 Dovodeći *Natta* u vezu sa *Natalis*, K. Jireček opet upućuje i na „*L. Pimario L. f. Gal Nattae*“ iz Abellinuma u Samniumu (Jireček, 1904b, 48; Jireček, 1904c, 45; Jireček, 1962, 313).

6 U Dubrovniku se oko 1280. g. bilježi *Nalescus de Paleologo*, 1303. g. patricij *Nale de Sorento*, a *Nallius, Nale q. Junii de Dersa* oko 1325. g. Dalje uzorjem, u Splitu je u XV v. plemićka porodica *Natalis, de Natalibus; Natalis* je od X do XIII v. često u Istri, Trstu, Veneciji, Apuliji (Jireček, 1904b, 3, 48; Jireček, 1904c, 45).

od najjačih i najuticajnijih rodova kasnog srednjeg vijeka koji je u Dubrovniku pripadao uglednoj građanskoj bratovštini antunina, prezime izvodi od rodonačelnika Nala (Nalješka) s Cresa, koji je u taj grad stigao oko 1310. g (Pešorda Vardić, 2012, 41, 99). Njegov potomak Marin je 1428. g., određujući punoljetnost za sinove Boža (Natala), Tadiju, Grgoča i Dobruška u dobi od 24 godine, odredio da oni tek tada mogu preuzeti svoj dio nasljeđa (Pešorda Vardić, 2012, 114).

Dubrovački sveštenik Mihovil Natalis bio je mrkanski biskup od 1436. do 1456. g., a dominikanac Augustinus Nalius (Nallius, Nalješković) Ragusinus bio je 1514–1525/27. biskup Trebinjsko-Mrkanjske biskupije. Dominikanac Ivan Krstitelj Natalis, pjesnik i književnik (rođ. oko 1610.), bio je stonski biskup 1683–1687. g (Krašić, 1997, 116, 174, 175).

Ruža Ćuk prisutnost potomaka barskih iseljenika u Dubrovniku, shodno arhivskim izvorima, okončava s 1519. godinom (Ćuk, 1999, 165).

Kod etimološkog tumačenja imena *Nalješko* i prezimena *Nalješković* dovodi se u sumnju da li potiču od *Nale*; ističe se mogućnost ukrštanja dva imena različitog porijekla: mlet. *Nalesco* od *Natalis* i deminutiva na *-ko* od *Nalēza* (od *nalēzti*), „nahod“ (Skok, 1972, 505). Književnik i naučnik Nikola Nalješković (oko 1500/08. – 1587.) u talijanskim se izdanjima svojih djela preziva (*di*) *Nale*; Viktor Besali iz Bara,⁷ slaveći njegov astronomski naučni prinos 1579. g., sonet posvećuje „*a Nicolò Nale da Ragusa*“ (Marković, 2006, 276).

Osim sličnosti po etimološkom porijeklu prezimena, istovjetnih ili bilježenih shodnim varijantama, na osnovu raspoloživih podataka ne može se tvrditi da postoji povezanost barskog roda i pripadnika porodica iz bližih primorskih gradova. Kao patricijska, pominje se porodica *Nale* u Kotoru (Heyer Von Rosenfeld, 1873, VI, 63). Tamo se inače u XIV–XV v. bilježi više osoba određenih s *Nale*, *Natalinus*, *Nadalinus* (Jireček, 1904b, 48). U XVII v., posebno se pominje porodica *Natali* (*Natalius*, Natalić) u Dubrovniku. *Natali*, „*Ragusini cives*“: „*nach dem Jahre 1667 neu aufgenommen Adels-Geschlechter*“;⁸ „*Ein nach Ragusa eingewandertes italienisches Geschlecht*“ (Heyer Von Rosenfeld, 1873, VI, XI, XVI).

Prema interpretaciji podataka iz 1629/33. g., u barske patricijske porodice ubrajali su se Borisi, Goetići, Natali, Nasachi, Pasquali i Samueli - ukupno njih šest (Zamputti, 1963, 404, 406, 408). Međutim, shodno razmatranim dokumentima, ne može se s većom vjerovatnošću tvrditi da se kod Natalija radi o novovjekovnoj opstojnosti kasnosrednjovjekovnog roda; u Baru je u XVII vijeku poznat samo *Signor Nicolo Natali* (Zamputti, 1963, 406).

7 Doselivši se iz Bara u Dubrovnik 1580. g., porodica *Bessagli* (Besali, *Besaleo*) je posljednja koja je unijeta u *Vlajkijevu genealogiju antunina* (izuzetno preciznu zbirku antuninskih rodoslovlja - *Descrizione delle Origini e Genealogie dei cittadini Ragusei*), nakon čega se može zaključiti da je bio zatvoren krug prvobitnih, kasnosrednjovjekovnih pripadnika te bratovštine (Marković, 2006, 267–268; Pešorda Vardić, 2012, 33, 42, 71). Nakon katastrofalnog potresa, glasanjem 1668. g., u antunine je agregiran i Stjepan Vituša, vjerovatno porijeklom iz Bara. Na tragu svjetovnog prilagodavanja mendikantskog načina života, „komunalizacije hospitala“ i drugih karitativnih ciljeva, kao i korporativnih interesa, sekundarna elita grada, sloj građanstva koji je „zakasnio“ ući u vlastelu, svoje je udruživanje otpočeo osnivanjem bratovštine sv. Duha i sv. Spasitelja svijeta 1348. g., koja se zatim 1432. ujedinila s bratovštinom sv. Petra i sv. Antuna (Pešorda Vardić, 2012, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 25).

8 Jakov Mata Božova (oko 1600–1685.), porijekom s ostrva Lopuda, ubrzo je nakon potresa, 30. jula 1667. g. primljen u dubrovački vlasteoski krug, plativši za prijem 1.000 ugarskih zlatnika (Vekarić, 2012b, 72).

Bar, katedrala sv. Đura (Đorđa), XVI st. 3D rekonstrukcija: Mag. Herwig Stieber

BARSKI KANONIK IVAN NALE (*Johannes Nalle; Zuane de Nale*); PROKURATOR NADBISKUPA I KAPTOLA, KOMUNALNI NOTAR, XIV–XV v.

Katedralni kaptol Bara, čija su ovlaštenja bila određena crkvenim pravom, a prava i obaveze kanonika vjerovatno statutarnim regulama, posebno se u izvorima iz XIV i prve polovine XV vijeka javlja kao referentna crkvena ustanova mnogih Barana, koji su joj zavještali značajne legate. Osvrtom na susjedni Kotor, u kojem je kaptol zasebno institucionalizovan svakako u X v., od kada započinje njegovo formiranje kao zajednice kanonika sve do potkraj XII v. (Gulin, 2003, 80, 92), može se pretpostaviti i da je barski kaptol rano utemeljen. Kotorski Zbor kanonika kaptola se, pred papinskim poslanikom i građanima, već 1200. g. bilježi u vezi sa uređenjem nekih javnih poslova.⁹ Kaptol je mogao imati dvanaest kanonika s dva glavna dostojanstva *arhidakona* i *arhiprezvitera*, kao i veći broj *prezvitera*, koji su činili pomoćni red unutar crkve (Gulin, 2003, 81, 87). Dok je kanonikat svešteniku obezbjeđivao mjesto u kaptolskom zboru, različito po položaju i obavezama, prebenda je bila materijalna osnovica njegove egzistencije (Jerković, 2012, 3). Kaptolski popis vlastelinstava i posjeda, *montaneum*, mogao je sadržati detalje o tome ko ih je darovao, naznaku površine, vrste kulture i kolonatskih odnosa, a kanonici su mogli sastaviti popise dobara

⁹ Tom prilikom se bilježi „*Micha archidiaconus cum suo capitulo ibi existens*“, dok je odnosnu ispravu sastavio član kaptolske zajednice: „*Ego autem Junius presbyter et consilii notarius...*“; Junije će sa službom opštinskog notara nastaviti od 1217. g. (Gulin, 2003, 80).

svojih prebendi, čime bi ovakva dokumentacija bila oblik vođenja administracije pojedinih crkvenih posjeda (Ančić, 1997, 131). Brojni kaptolski posjedi, zemlje i vinogradi, davani su pojedincima na obrađivanje, a oni su kaptolu plaćali ugovorenu godišnju desetinu - pored onih od misa, pogreba, zavjeta i sl. - poseban izvor prihoda kaptolske menze (Gulin, 2003, 86, 88). Sveštenički kolegijum koji je pomagao¹⁰ nadbiskupu u reprezentaciji i službi u liturgijskom i sakralnom životu dijeceze, svojom je djelatnošću uticao i na njenu pravnu kulturu. Kanonici su se o trošku kaptola slali na studije teologije i crkvenog prava u Italiju (uticaj bolonjske¹¹ jurisprudencije posebno je bio značajan za karijeru u kaptolu), drugi su se obrazovali u kaptolskoj ili katedralnoj školi (koju je, prema odredbi Trećeg lateranskog koncila iz 1179. g., morala imati svaka katedrala), a znanje koje su sticali dolazilo je do izražaja u notarskim poslovima. Pojedini prezviteri ili đakoni su,¹² osim svojih redovnih zaduženja unutar katedralne crkve, obavljali službu notara za potrebe opštine ili kaptola (Gulin, 2003, 81, 90). Katedralni ili kolegijalni kaptol odnosno samostan koji je posjedovao društveno prihvaćeno i verifikovano pravo svjedočenja u različitim javnim i privatnim pravnim transakcijama, formulisao ga je i registrovao ovjerenim dokumentom, čime je ono zadobijalo težinu javnog pravnog čina (Ančić, 2005, 15). Pri sastavljanju, pisanju i izdavanju autentičnih svjedočanstava i prijepisa originalnih dokumenata u istorijski prijelomnom, predmletačkom razdoblju, posebno se bilježe kanonici.

Kanonici, koji se i u Baru pojavljuju u ulozi zakletih opštinskih notara, memorišući javne i privatno-pravne akte, svjedočili su i o ispravnosti sprovedenog postupka i istinitosti navedenih obavijesti. Pripadnici klera kao pisari isprava u potpisima nisu isticali samo svoj duhovni položaj, već su koristili notarsku formulu i oznaku notara, što ih je distingviralo u odnosu na najraniju praksu, kada su duhovnici sastavljali dokumente prvenstveno zato što su bili najobrazovaniji ljudi u gradu (Grbavac, 2008, 508). Djelokrug poslova koje su obavljali notari i predstavnici crkvenih institucija nije u medievistici podrobnije elaboriran, mada oskudni podaci u slučaju odnosne prakse u Baru indiciraju određenu sraslost. Kaptoli su kao „vjerodostojna mjesta“ (*loca credibilia*) mogli imati jakog takmaca u instituciji javnog bilježnika, uklopljenoj u organizaciju komunalne vlasti, pri čemu je u literaturi isticano da je djelovanje kaptola bilo usmjereno na registrovanje poslova usmjerenih na teritoriju izvan gradskog distrikta.¹³

10 Nadzor nad kaptolskim приходima, pa i poslovima koji su se ticali bogoslužja i zamjenjivanja biskupa u njegovoj odsutnosti, u Kotoru je imao vikar biskupa Tomazija, arhidakon Petar Saranni (Gulin, 2003, 86).

11 U Bologni se sve do 1360. godine predavalo samo opšte i crkveno pravo, kada je papa Inocent IV (1352–1362.) pravnom fakultetu dodao i teološki (Krašić, 2004, 127). Bolonjska *alma mater* je stekla ozbiljnog konkurenta u univerzitetu u Padovi i njegovim pravnim studijama, gdje su morali studirati i studenti s dalmatinskih i istarskih područja koja su u XV v. pala pod mletačku vlast, ako su htjeli da im titula posluži za sticanje neke državne službe (Lonza, 2010, 39).

12 U svojstvu opštinskog notara, đakon Miha de Gigna piše 19. juna 1255. dokument u kojem *Capitulum Catarensis ecclesiae* donosi neke odredbe u vezi sa prijemom sveštenika, a 26. decembra 1257. g., on, kao zakleti notar, sastavlja ispravu o prijateljstvu Dubrovnika i Kotora, „*cum signo eiusdem assueto, quam presentem paginam nostre comunitatis sigillo fecimus comuniri*“. Prezviter Abanin se 1322/23. g., u funkciji komunalnog kancelara, pojavljuje uz zakletog notara kotorske opštine (Gulin, 2003, 81, 82).

13 M. Ančić upozorava na nedostatnost argumentacije u tekstovima na osnovu kojih su se tvrdnje o djelovanju „vjerodostojnih mjesta“ dalje preuzimale i širile u literaturi (Ančić, 2005, 16).

Urbana oligarhija je vjerovatno dominantno karakterisala katedralni kaptol Bara. Tako je i *presbyter Johannes Nalle*, svjedoče poznati arhivski spisi, između 1394. i 1402. g. bio kanonik barske katedrale sv. Đura. Metodom analogije s najbližim krajevima i komparativnom analizom, tako bi indicirala i odluka dubrovačkog Senata iz 1442. godine, kojim je bilo propisano da samo patriciji smiju biti članovi kaptola (ali je i dotada bilo pravilo s malo izuzetaka),¹⁴ dok odudara praksa kakva je postojala u Kotoru.¹⁵ Papinski delegat je 1337. g. sudio Kotoru što je načinio statut prema kojem Kotoranin ne može biti njegov biskup i što je grad raznio biskupova dobra; prepreke koje je stvorio gradski statut su vjerovatno stvarale značajnije smetnje i za sam kaptol kanonika (Gulin, 2003, 83). Na najširem evropskom području, u Lisabonu su pripadnici istaknutih porodica ulazili u kaptol tek nakon konsolidacije pozicija u lokalnoj administraciji, dok je kaptol Toleda inkorporirao članove svih gradskih društvenih slojeva te su vjerovatno i drugi medievalni kaptoli na Iberijskom poluostrvu bili slika grada (Vilar, 2007, 15). Dok su nadbiskupi težili jednakosti članova kaptola, u komunalnoj mreži personalnih odnosa i zavisnosti mikro-populacije, strategija društvenog uzdizanja, karijere i sticanja bogatstva zasnivala se na perpetuaciji organizacije, uloga i veza (Vilar, 2007, 3), duboko utemeljenih u tradicijama roda i snazi porodične imovine.

Nosioci odnosnih funkcija u visokom kleru bili su ključne osobe u životu grada i tek bi sistematska prozopografska istraživanja rasvijetlila njihove životne trajektorije. Njihovu visoku intelektualnu pozicioniranost, integrisanost u život komune i uživanje velikog društvenog ugleda potvrđuje preuzimanje zastupanja u različitim poslovima (Grbavac, 2008, 517, 519, 522). Otkad je Petar Saranni 1326. preuzeo funkciju arhidakona crkve sv. Tripuna, on se sa svojim kaptolom kanonika vrlo često navodi u zapisima kotorskih notara do 1336. g., u vezi sa davanjem („iznajmljivanjem zauvijek“) crkvenih zemalja i kuća raznim licima, primanjem novčanih prihoda od zakupa, davanjem desetine, kao punomoćnik u sudskim parnicama s kotorskim klericima (Gulin, 2003, 83–85). Osim navedenog, Veliko vijeće Kotora je aprila 1416. i 1417. g. donijelo odluku da se na testamente mora platiti i 3% poreza u korist popravki ili gradnje crkve sv. Tripuna, koji će primiti arhidakoni i prokuratoru iste katedrale (Gulin, 2003, 88). Baraninu Ivanu Nale, prokuratoru barskog nadbiskupa Marina, kanonika i kaptola, kao i ratačkom opatu Buciju, bilo je 1399. povjereno da uredi uslove i način vraćanja relikvija barske katedrale (Thallóczy, Jireček, Sufflay, 1913, 174–175; Valentini, 1968, 230). Njihovo se djelovanje trebalo odnositi na dubrovačko područje, gdje su relikvije „*ecclesie sancti Georgii*“ dospjele kao

14 Dubrovački kanonici koji su zabilježeni kao studenti prava pripadali su patricijskom rodu, ali nisu ulazili u tijela državne vlasti. Oni su pokazivali najviše interesa za sticanje pravničke titule, odlazeći na studije većinom kad su već raspolagali unosnim приходima, s postignutim položajem u crkvenoj hijerarhiji i društvu. Za njih se može reći da su činili visoko obrazovanu crkvenu elitu, koja je mogla djelovati pri uređivanju imovinskih interesa Crkve i u sporovima koje je vodio biskupski sud (Lonza, 2008, 126–127; Lonza, 2010, 36).

15 Papa Ivan XXII je pismom od 12. decembra 1328. g. dozvolio kotorskom biskupu Sergiju da unutar svoje crkve može slobodno podijeliti crkvene beneficije koje je posjedovao prilikom proglašenja za biskupa, onim sposobnim osobama koje to zaslužuju; među njima se navode kanonici kotorskog kaptola, po zvanju arhidakon i arhiprezviter (Gulin, 2003, 82).

zalag, koji je vrijednošću i značenjem zasigurno premašivao dug od 120 dukata, zbog kojeg su napustile nadbiskupsko sjedište.¹⁶

U izvoru iz 1394. g. je zabilježeno da je „*presbiter Johannes Nale canonicus maioris ecclesie Antibarensis publicus iuratus notarius Antibarensis*“ redigovao testament Mare Curiace, sastavljen 1377. g. Navod da je Ivan Nale zakleti notar indicira odstustvo intulucije kakvu su mogli donijeti papinsko ovlašćenje, odnosno završene studije na univerzitetima u Bologni ili Padovi.¹⁷ Nale je iz katastika vođenog od strane zakletog vicenotara - „*Francisci Comi olim dicte civitatis vicenotarii*“ – odnosni testament, kako ga je od riječi do riječi našao i zabilježio, upodobio formi javne isprave, koju je tako zadobio 12. aprila navedene godine, druge indikcije.¹⁸ Javni akti zadobijali su jemstvo autentičnosti unošenjem u katastik – registar notarskih spisa komune - na osnovu čega se mogao prepisati, odnosno izdati prijepis određenog dokumenta. Spis iz 1394. je potom, radi veće obaveznosti svih, ovjeren uobičajenim znakom, a potvrdili su ga kao svjedoci prisutni predstavnici barskih vlasti: zakleti sudija i auditor.¹⁹

Dokument od 22. juna 1402. g., opravosnažen opštinskim pismom i pečatom, takođe naglašava funkciju kanonika Ivana kao zakletog bilježnika komune Bara: „*canonici et iurati notarii communis Antibari... autenticato per litteras communis Antibari sigillo dicti communis sigillatis...*” (Valentini, 1968, 230; Jireček, 1904a, 213). Iako će kaptol tokom XV i XVI v. biti vjerovatno oblikovan na istovjetan način (up. Gulin, 2003, 89), predmletačka praksa angažovanja domaćih notara brzo će se, laicizacijom te službe, gasiti.²⁰

Gotovo pola stoljeća kasnije, svojeg se strica u Dubrovniku prisjeća Nikola Marinov Nale, ističući u testamentu iz 1451. g. da dubrovačkoj bratovštini sveštenika ostavlja 20 perpera, pod uslovom da njega, njegovu ženu i majku, u nju upišu „*et mio barba prete Zuane de Nale, canonico de San Zorzi de Antiveri*.” Bratime dubrovačke bratovštine sveštenika Zuaneov sinovac je obavezivao „*che ogni anno fazano comemoracion de tutti*” (DAD, TN, 14, f. 192r).

16 U Baru, kao i Kotoru, u kaptolu je djelovao i kanonik *sacrista*, običan član zajednice koji je stajao na čelu katedralne sakristije; u Kotoru su, u dogovoru s biskupom i kaptolom, sakristu birali u Veliko vijeće. Unutar katedralne riznice su se, uz Relikvijar, crkvene i privatne dragocjenosti, u katastiku čuvale važne gradske i privatne isprave, povlastice, ugovori i testamenti. Čuvanje relikvija i katastika sv. Tripuna bilo je statutom povjereno trima uglednim osobama, dvojici svjetovnjaka i jednom svešteniku, nazvanim *thesaurarii*, koje je najprije birala narodna skupština, a zatim Malo vijeće (Gulin, 2003, 89). Tri dubrovačka katedralna zastupnika koji su se brinuli o Relikvijaru, shodno dokumentu iz 1251. bili su plemići, od kojih dvojica svjetovnjaci, a treći kanonik koji je djelovao u službi svjetovnih vlasti; iz te je vrste prokuratora nastala služba rizničara (Lonza, 2012, 10). Rizničari su preuzeli staranje oko riznice – čuvanje svetačkih relikvija ključnih za identitet zajednice, ali i blaga pravne prirode – najvažnijih isprava i povlastica dubrovačke komune (Lonza, 2012, 13; Janeković Römer, 1999, 369–373).

17 *Don Dominichus Capsenta (Capseta, Casseta)*, kanonik crkve sv. Petra u Baru, određen je 1433. g. kao „*imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius et cancellarius communis Antibari*” (Jireček, 1904a, 213).

18 DAD, TN, sv. 8, ff. 59v-60r. Snimke dokumenata iz Državnog arhiva u Dubrovniku i transkripciju iz TN, 17, ff. 95v-96r, ustupila mi je prof. dr. sc. Nella Lonza, na čemu joj, kao i na revidiranju transkripcije iz TN, 14, ff. 192r-194r i značajnim savjetima i sugestijama, najljepše zahvaljujem.

19 O funkciji auditora i sličnih službenika u to vrijeme na istočnom Jadranu up. Darovec, 2010.

20 Nadiranje notara stranaca utičaće na isključivanje pripadnika domaćeg klera iz javnog notarijata, tako da su u zadarskoj komuni od tridesetih godina XIV v. do početka XV v. od ukupno šezdeset četiri notara djelovala samo petorica domaćih i pedeset tri strana notara (Grbavac, 2008, 510).

Stari grad Bar: ruševine franjevačkog samostana sv. Nikole i crnogorska zastava na Citadeli (Dudva, 2011, Creative Commons).

NIKOLA MARINOV NALIS, ISTAKNUTI DUBROVAČKI ANTUNIN; UGLEDNI TRGOVAC XV VIJEKA (*Nicolaus Marini de Nale de Antibarò*, XIV v. – 1451. g.)

Migracijski usmjereni na Dubrovnik i ranije, Barani se posebno potkraj XIV vijeka, u vrijeme najveće ekonomske konjunktore, iseljavaju u to čvorište apeninskih i balkanskih ekonomskih puteva (Pešorda Vardić, 2012, 44, 45). U vezi s useljavanjima i podnosiocima molbi, iz Dalmacije i iz „bilo kojeg drugog stranog kraja“, 1395. g. je donijeta odredba kojom se ovlašćenja Malog vijeća²¹ u dodjeljivanju građanstva još više smanjuju i prenose na Veliko vijeće (Pešorda Vardić, 2012, 83). Sprovođenje te odredbe potvrđuje primjer Nikole Marinovog Nale iz Bara, rodonačelnika antuninskog roda Nalis;²² raspravljajući o

21 Odredbom iz 1364. g. normirana je praksa po kojoj je za dodjeljivanje građanstva bilo zaduženo Malo vijeće, ali je, najviše zbog ekonomske konkurencije, nosećih trgovinskih i carinskih privilegija, izuzeta njegova nadležnost ponajprije u pogledu plemića iz Kotora, Bara i Ulcinja, osim ako se ne bi preselili i živjeli u Dubrovniku sa svojim porodicama (Pešorda Vardić, 2012, 83).

22 U cilju distinkcije roda barskog plemićkog porijekla od drugog dubrovačkog antuninskog roda, prihvaćen je način bilježenja koji je korišten u: Pešorda Vardić, 2012 (Vidi: Pešorda Vardić, 2012, 83).

njegovom slučaju, Malo vijeće, koje je i dalje odlučivalo o prijemu „Slovena“ u građanstvo, izuzetih iz nadležnosti Velikog vijeća, zaključilo je da njegovu molbu treba prosljediti Velikom vijeću (Pešorda Vardić, 2012, 83). Veliko vijeće je zahtjev Nikole Nalisa pozitivno riješilo, proglasivši ga „našim dubrovačkim građaninom“ (Pešorda Vardić, 2012, 83). U historiografiji se ističe da je *Nicolo* (1435.), *Nicola* (1438.), *Nicolaus Marini de Nale de Antibaro* (Bošković, 1962, 269; Ćuk, 1999, 192) – koji se bavio trgovačkim poslovima u Dubrovniku - 16. februara 1417. g. dobio dubrovačko građanstvo²³ (Mijušković, 1961, 103, 114). Iseljavanje iz Bara, koje se vezuje za 1380. g., potvrđuju to genealoške analize Nena-da Vekarića i u slučajevima nekih drugih antunina, ukazuje na odstupanja stvarno mogućeg vremena i dolaska u Dubrovnik navedenog u *Vlajkijevoj genealogiji antunina* (Pešorda Vardić, 2012, 33), navodeći na pomisao da se radi o ocu Nikole Nalisa.

O Nikolinom ocu nisu poznati detaljniji podaci, osim po bilježenju u oporuci sačinjenoj 16. februara 1451. g., kada se navodi da je bio upisan u dubrovačku bratovštinu sveštenika, koja obavlja godišnje komemoracije za njegovu dušu. Samo nekoliko godina kasnije, 1459. g., Nikolin sin Jeronim određuje legat za duše svojih roditelja: „*per l'anima dello patre mio et della matre mia ypperperi 10*“ (DAD, TN, 17, f. 96r). Na porodičnu tradiciju mogla bi međutim indicirati imena Nikolinovog sina i sinovca, navedenog trgovca iz tridesetih godina XIV vijeka - *Theodorus, f. qu. Nicole de Nati*, kao i ime stanovnika Bara u XVII v. Plemički status drugoga grada nije donosio i dubrovačko vlasteostvo, ali je, uz stečeni imetak, imao značajnu ulogu u stvaranju kolektivne memorije antunina (Pešorda Vardić, 2012, 110).

Makar 19 dubrovačkih kasnosrednjovjekovnih antuninskih rodova (16%) poticalo je iz Kotora (9), Bara (7),²⁴ Ulcinja (2) i Risna (1) (Pešorda Vardić, 2012, 38, 40–43). Nikolina društvena afirmacija u Dubrovniku ogleda se u dužnostima koje su mu povjeravane u bratovštini uglednih i bogatih trgovaca, još prije ujedinjenja. Samo šest godina nakon prijema u dubrovačko građanstvo, 1423., Nalis je postao gastald bratovštine Sv. Petra i Sv. Antuna: vjerovatno jedan od upravitelja, čija je služba trajala godinu dana (up. Pešorda Vardić, 2012, 21, 148). Nikola Marinov Nale se ponovo 1428. g. pominje kao gastald bratovštine, član užeg i vodećeg, izvršnog tijela uprave. Upravitelji su se posebno brinuli o imovini bratovštine i o imovnom stanju porodica njenih preminulih članova, o nadzoru nad prikupljenim novcem, o držanju misa i održavanju crkava, podnoseći finansijski izvještaj novoizabranima na kraju svojeg mandata (Pešorda Vardić, 2012, 21, 22, 145, 148). Sposobniji i ambiciozniji članovi bratovštine postajali su tako bliži stvarnim polugama moći i uticaja, simbolično starajući privid „zamjenske političke hijerarhije“ u odnosu na vlasteosku (Pešorda Vardić, 2012, 145, 149, 151).

23 DAD, *Acta Maioris Consilii*, 1, f. 63r to potvrđuje; zahvaljujem na podatku prof. dr. sc. Nelli Lonza (up. Pešorda Vardić, 2012, 83); R. Ćuk je međutim navela da je jedan član odnosno porodice dobio dubrovačko građanstvo 17. januara 1417. g. Tog dana Veliko vijeće nije zasijedalo.

24 Pitanja vjerodostojnosti genealoških konstrukcija i konačnosti evidentiranih brojki otvaraju i istraživanja I. Mahnken u odnosu na rod Bokša (Mahnken, 1960, 28; Pešorda Vardić, 2012, 14, 44), u vezi sa kojim još K. Jireček navodi: „sein Sohn Georg oder Zore de B. 1369–1399 war Protovestiar des Königs von Bosnien“ (Jireček, 1904c, 8). Kamenar u Dubrovniku, *Bocssa de Antivari, Bossa de Antibari, Bochsa*, Bogšić, pominje se u razdoblju 1335–1369. g (Bošković, 1962, 245, 250, 265).

Nikola Marinov Nale je, prije opsežnijih podataka koje donosi njegov testament, evidentiran u nekoliko historijskih izvora koji rasvjetljavaju njegovo poslovanje. Baranin Mihajlo Menčev je 6. novembra 1431. primio od svojeg ortaka Nikole *Nalješkovića* iz Dubrovnika (preseljenog iz Bara) 333 dukata, da tim novcem ode u Srebrenicu i kupi srebra, zadržavajući polovinu dobiti (Hrabak, 1999, 178). Nikola je zatim, 1449. g., zajedno s braćom Stjepanom i Pavlom²⁵ Luccari zakupio kuću, s dvije radnje (*stacon*) ispod, klupom za trgovanje ispred i prostorijama za stanovanje iznad, na Placi - sjevernoj strani današnjeg Straduna (Libri domorum, 2007, I, 272). Na blisku poslovnu povezanost, vjerovatno u obliku trgovačkog društva te na odnos povjerenja s dubrovačkim plemićima Luccari upućuje i Nikolina oporuka, za jednog od čijih izvršitelja i tutora nasljednika „*de menor etade*” biva određen *Ser Stefano de Luchari*.²⁶

Testament *Nicole Marini de Nale de Antibar*o, sastavljen i deponovan na čuvanje u notarskoj kancelariji u Dubrovniku, kako je potvrđeno od strane sudije g. Damjana Menče²⁷ i notara g. *Johannes-a de Uguzonionis*,²⁸ otvoren je 13. marta 1451. godine (DAD, TN, 14, f. 192r).

U izjavi svoje posljednje volje, koja započinje zazivanjem Isusa Hrista i sv. Marije, *Nicola Marini de Nale*, ne želeći umrijeti bez testamenta, a brinući se za spas svoje duše, navodi da ga sastavlja i uređuje bolestan tijelom, ali zdrave svijesti i intelekta. Smatrajući da je ljudska fragilnost podvrgnuta nepredvidivoj smrti, imajući na umu da ništa nije sigurnije od smrti i manje izvjesno od smrtnog časa, posebno se prisjeća one evanđeoske izreke koja kaže „*estote parati quia nescitis diem neque horam*”.

Zavještalcu upućuje na iskaz iz Evanđelja, implicirajući Matejeve poruke iz *Vulgate*; 24,44: „*Ideoque et vos estote parati, quia, qua nescitis hora, Filius hominis venturus est.*”; Mt 25,13: „*Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.*“ U maniru formule, gotovo je svaki testament citirao odnosnu poruku iz Evanđelja, koja je bila geslo srednjovjekovnog čovjeka (Janeković Römer, 1994, 13).

U pripremama za dobru smrt i dolazak pred Božji sud, često je podjećano na shodne biblijske citate. Sličnim riječima, upućujući na nemar smrtnika u odnosu na vlastito spasenje, opominju i poruke iz Evanđelja po Luki 12,36: „*Vigilate itaque omni tempore orantes ut digni habeamini fugere ista omnia quae futura sunt et stare ante Filium hominis.*“; Lk 12,40: „*Et vos estote parati, quia qua hora non putatis, Filius hominis venit.*“; kao i po Marku 13,33: „*videte, vigilate et orate nescitis enim quando tempus sit*“ (Llorenç i Blat, 2012, 62).

25 Pavao Nikolin Luccari (oko 1420. – 1484.), oženjen oko 1449. g. djevojkom iz roda Sorgo, imao je tri sina. Lukarevići su pripadali istoj rodovskoj cjelini s Gundulićima (Vekarić, 2012a, 324–326).

26 Testament je objavljen marta 1451., dok braća Luccari bez Nalisa odnosi ugovor obnavljaju 1454. g., iste godine zakupljujući na suprotnoj strani Straduna još jedan dućan s kućom (Libri domorum, 2007, I, 274).

27 Damjan Ivanov Menče-Vlahović (oko 1390. – 1476.), oko 1423. g. oženjen djevojkom iz roda Goče, imao je četiri sina. Stekao je posjede u Ošlju, Lovornom i u Mrcinama. Poznat kao pisac, više puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 52–53).

28 *Ser Johannes de Uguzonibus de Arimino*, Ivan iz Riminija, građanin Padove, bio je dubrovački kancelar od 1440. do 1454. g. Rukopisao je najstariju knjigu koja čini *Specchio del Maggior Consiglio* i dopunio registar (skupni indeks, koji upućuje na tačno mjesto na kojem se pojedini pojam javlja i obrađuje) zbirke *Liber Viridis* (Jireček, 1904a, 194–195; Lonza, 2008, 122).

Hrišćanska priprema obredima za dobru smrt osiguravala je srećan ishod strašnog prijelaza; upravo sredinom XV v. pojavljuje se *Ars moriendi*, uvodi se ritual i sve u vezi s umiranjem i pokopom, uključujući testament, milostinju i molitve postaje propisano.²⁹ Eshatološki strah od posljednjeg suda i predstave vjernika formirane pod uticajem propovjedničkih redova,³⁰ posebno su uticali na razapetost između vjerskog opravdanja svojeg poziva i mogućnosti spasenja duše (Janeković Römer, 1994, 5, 7). Upravo je jedan od epitropa i izvršitelja Nikolinog testamenta, *Benedetto de Cotrul* (koji je u bratovštinu antunina upisan oko 1435. g.), nailazeći na zapreke etičke prirode, držao da nije dovoljna iskrena vjera i čašćenje Boga, već da treba žuditi i za znanjem o spasenju, te crkvenim zakonima koje valja poštovati.³¹ Barska poveznica u slučaju Benka Kotrulja svakako nije zanemariva; *Stanus Hiliich* (Stano Ilić), koji se prije formalnog prijema u dubrovačko građanstvo (1388.) bavio trgovinom tkaninama u Prištini, svoju kćerku Nikoletu³² udao je 1413. za Jakova,³³ Benediktovog oca.³⁴

- 29 Rukopisnih *Artes* ima 234, a s izumom štamparstva njihova je popularnost rasla, utičući intenzivnije na predstave o smrti i umiranju, o čemu su ljudi slušali preko propovijedi (Janeković Römer, 1994, 5–6).
- 30 „Huc tendit parabola : q. d. Ne simile quid tunc vobis contingat, ne excludamini caelestibus nuptiis, & à me sponso reproberimini, *vigilate*, id est, estote parati, prudenter & tempestive prospicite vobis de oleo charitatis sinceræque pietatis, tempori vobis parate bonorum operum commeatum. ... *Nescitis diem neque horam, non modo ultimi illius temporis*, ait Augustinus serm. 22. de verbis Domini, *quo venturus est sponus, sed suæ quisque dormitionis diem & horam nescit. Quisquis autem paratus est usque ad somnum, id est, usque ad mortem quæ omnibus debetur, paratus invenietur etiam cum illa vox media nocte sonuerit, qua omnes evigilaturi sumus* : quemadmodum & è diverso, quisquis in morte imparatus fuerit, etiam tunc imparatus invenietur. Semper ergo extremum diem debemus metuere, quem numquam possumus prævidere : *nam qui pænitentiam veniam spondit, peccanti diem crastinum non promisit*“ (Lucas, 1712, 421).
- 31 Benedikt Kotruljević je posebno bio opterećen moralnim zahtjevom za vraćanje dugova. Prema njegovom savjetu, svaki dug dužnik mora ubilježiti u poslovnu knjigu, kako bi zapis isključio iskušenje poricanja i izbjegavanje povrata (Janeković Römer, 1994, 5, 7; Pešorda Vardić, 2012, 66).
- 32 Nikoleta Kotrulj se u svojem testamentu sjetila svih unuka, oslovljavajući ih deminutivima, ostavljajući svakoj po neki legat (Pešorda Vardić, 2012, 138).
- 33 Jakov Kotrulj (kojem se djed doselio iz Kotora u Dubrovnik oko 1350. g.) oženio se za Nikoletu Ilić dvije godine nakon smrti svojeg oca Ruska, poznatog dubrovačkog kreditora. Istakavši se najprije u nabavci žita, Dubrovčanima je 1429. g. isposlovao trgovinske povlastice po zemljama kraljice Ivane II, kao i pravo imenovanja konzula u Kraljevini Siciliji, udarivši temelje razgranatoj konzularnoj mreži u južnoj Italiji. Poznat je i po dovođenju napuljskih graditelja Onofrija Jordanovog de la Cava i Andreucia de Bulbito, majstora zaslužnih za izgradnju dubrovačkog vodovoda. U trenutku smrti, 1436. g., zajedno s braćom imao je posjede u Župi, Stonu, na Pelješcu, u Primorju i Konavlima, kuće u Dubrovniku, a novac i u Italiji. Njegovu diplomatsku karijeru (kao i poslovanje sa stričevima) nastavio je sin Benko, koji se vezao za dvor aragonskog kralja Alfonsa V i radio na uspostavljanju konzulata u Napulju (Pešorda Vardić, 2012, 41, 45, 59, 91, 114, 116, 119, 164–165, 190).
- 34 Utemeljitelj antuninskog roda Stano (Stanetić) u Dubrovniku je zakletvu Malom vijeću položio aprila 1388. Kćerku Nikoletu je prilikom udaje za Jakova Kotrulja opremio izdašnim mirazom od 1.000 perpera i 150 unci zlata, a nije štedio ni na mirazima ostalih kćeri: Franuše, Maruše i Anuhle - koje su prosječno u brak unijele 600 perpera i oko 100 unci zlata. Porodica Stana Ilijinog se čvrsto povezala s Kotruljima udajom dviju njegovih kćeri za dvojicu sinova Ruska Kotrulja. Stano je posjede u Baru zadržao dugo po preseljenju u Dubrovnik, prodavši tek 1423. i 1438. svoju zidanu i jednu manju kuću, brojne posjede i maslinjak. Benedikt Kotrulj u svojem djelu *Libro del arte dela mercatura* navodi da mu je djed Stano imao 96 godina, što bi značilo da je rođen oko 1362. g. Patronim Ilić je u Dubrovniku bio u upotrebi do zadnje četvrtine XV v., ali je u trećoj generaciji prevladalo rodovsko prezime Stano (Miruša, kći Frana de Stano, 1497.), koje je i uneseno u rodoslov (Pešorda Vardić, 2012, 45, 90–91, 99, 100, 140).

G. F. Camocio, “Isole famose...”: Bar 1571.

Nikola Nalis na početku svoje oporuke zavješta legat dubrovačkoj katedrali sv. Marije Velike, koji za desetinu i prvinu određuje na 3 perpera. Bratovštini sveštenika³⁵ u Dubrovniku ostavlja 20 perpera, s uslovom da su obavezni da njega i njegovu ženu Nikoletu, kao i njegovu majku Mariju i njegovog barbu, sveštenika Zuanea de Nale, kanonika „*de San Zorzi de Antiveri*“, upišu u njihovu bratovštinu. Takođe, bratimi su bili dužni da svake godine učine komemoraciju svima, kao što čine njegovom ocu, koji je bio upisan u navedenu bratovštinu.

Ostavio je zatim legat da se pošalje jedan sveštenik sv. Nikoli u Bariju za njegovu i dušu njegove žene Nikolete, određujući da mu se za navedeni put da 20 perpera. Takođe, izrazio je želju da se jedan sveštenik pošalje u Rim za njegovu i duše njegovih preminulih i da mu se za taj put da 30 perpera. Osim toga, ukazujući na izuzetak od duhovnog zajedništva, naveo je da želi da se još jedan sveštenik pošalje u Rim za dušu njegove žene Nikolete i da se onome ko bude išao na put isto tako da 30 perpera.

35 Premda su glavni članovi i upravitelji bratovštine bili sveštenici i klerici uopšte, u nju su se mogli upisati i svjetovnjaci, postajući tako dionicima „duhovnih njezinih blagodati.“ Nastavši 1393. g. u svrhu bogoljubnog podsticanja i materijalnog podupiranja nižeg sveštenstva, bratovština je proširujući dobrotvorne zadatke, već krajem XIV v. utemeljila i bolnicu za uboge (Vojinović, 1899, VIII–IX).

Potom je ostavio legat od 20 perpera don Nikoli Pavličeviću, za četiri para misa sv. Grgura za njegovu i dušu njegove žene, kao i za duše njihovih preminulih. Don *Zohanne-u*³⁶ iz sv. Stjepana³⁷ ostavio je legat od 12 perpera, na ime duga za mise koje je održao za njegove mrtve. Testator je pomenutom don Ivanu zatim zavještao 20 perpera, da održi četiri para gregorijanskih misa za njegovu i dušu njegove žene Nikolette, kao i za duše njihovih preminulih. Izdvajanje pojedinih sveštenika možda sugerise na njihovu duhovnu ulogu ispovjednika. Takođe je ostavio iznos od 20 perpera sv. Franju u Dubrovniku, za mise za njegovu i dušu njegove žene Nikolette, kao i za duše njihovih mrtvih.

Shodno testamentu, Nikola Nalis je u kući držao posluhu. Ostavio je da se učini obračun za vrijeme dok je u njegovoj kući boravila djevojka Vukna te da joj se za razdoblje službe od preko 13 godina isplati kako se inače prema običajima plaća sluškinjama (DAD, TN, 14, f. 192v). S obzirom da su se sluškinje odijevale skromno, u odjeću od jednostavnijih tkanina,³⁸ uz navedeno, izrazio je želju da joj se sašiju dvije suknje od grubog vicentinskog platna,³⁹ od uzoraka koje se nalaze u butigi (magazinu), boje koje bude htjela - a to za dušu onoga čiji je novac (up. Ladić, 2002, 18–21). Ukoliko Nalis nije bio suknar (lat. *drapparius*, tal. *drappiere*)⁴⁰ u gradu u kojem se potkraj XIV v. nalazila bojadisaonica, a od 1417. g. manufaktura sukna,⁴¹ sigurno je, između ostalog, trgovao tekstilima. Da je raspolagao znatnim novčanim sredstvima, odražavajući i društveni status antunina, svjedoči ulaganje iz 1429. od 12.304 perpera u trgovačko društvo; iste je godine 2.000 dukata uložio u zajedničku koleganciju, koja je trebala trgovati tkaninama, srebrom i voskom po Bosni (Pešorda Vardić, 2012, 161).

U testamentu se Nikola zatim osvrće na svoje sinove: Antonija i njegovu braću, obavezujući ih da se postaraju da se napravi jedan drveni tabernakul za crkvu sv. Katarine, iznad oltara Nikole *de Miossa*.⁴² *Tabernakul* odnosno *svetohranište* označava ormarić u koji se

36 Zasigurno je riječ o Baraninu. Don *Dimitrio Radachovich* iz Bara, rođak poznatog zlatara, u svojem je testamentu marta 1445. odredio: „*Fazo mey pitropi don Zoan de Antivari, capelano de Santo Stefano...*“ (DAD, TN, 13, f. 211v). Na dan smrti, 28. avgusta 1454. godine, *dom Johannes de Menze de Giuro* je ponovo naveden kao kapelan sv. Stjepana, u dubrovačkoj Pustijerni (DAD, TN, 15, f. 115r).

37 Prema predanju koje je zapisao anonim, a prenosi Ragnina, crkvu sv. Stjepana je u IX st. darovala kraljica Margarita, udovica bosanskog kralja Stjepana: „*Jeze asai beni a la dita Gjexia; et deteno cjave de quele Reliquie che erano, ma ella ha portato più Reliquie, et ha adobato la dita Gjexia de Sancto Stefano*“ (Annales Ragusini, 1883, 17). Bogata relikvijama, crkva sv. Stjepana je predstavljala jedno od najznačajnijih dubrovačkih svetilišta.

38 Sluškinje su nosile košulje, pamučne gornje haljine, kapice i marame. U kuhinji su nosile lanene i pamučne kapice, marame, grube košulje i haljine od fustanja, najčešće u plavoj – azurnoj, plavetnoj i tamnoplavoj boji (Janeković Römer, 2013, 7).

39 *Cauezo*, m. - grubo platno (Fabijanec, 2003, 124).

40 Izvorna definicija suknara zabilježena je 1300. g. u Arrasu: „*nul ne soit comptés pour drapier se il ne se melle de faire ou faire faire draperie*“ (Fabijanec, 2003, 95).

41 U XV v. u Dubrovniku je istovremeno radilo 3–5 bojadisaonica, u kojima se obojeno sukno obično pralo, rastezalo i sušilo. Radonice su građene u predrađima i u okolini grada – u Rijeci Dubrovačkoj, Gružu i Šumetu; pripadale su komuni ili privatnim udruženjima (jedan od najaktivnijih ulagača kapitala, koji je pokrenuo veliku suknarsku radionicu, bio je Jakov Kotruljević). Glavno „industrijsko“ predgrađe Dubrovnika bile su Pile (Manančikova, 1977, 344, 351; Pešorda Vardić, 2012, 190).

42 Poznata je trgovačka knjiga Nikole Miosa (1571/81–1586.), zasigurno potomka pomenutog; Miošić je živio i radio u Veneciji i njegova poslovna knjiga je bila posebno obilježena: „*Quaderno A. del amministrazione*

odlaže piksida ili ciborij s posvećenim hostijama. Obično se prekriva zavjesom, podsjećajući na pravi šator, od čega i potiče izvorno značenje odnosne riječi (Badurina, 2006, 587).⁴³

Za odnosnu svrhu Nikola Marinov Nalis odredio je od 10 do 15 perpera, koliko bude trebalo. Uz to, njegov legat, osim što sadrži obavještenje o odnosnom oltaru, s istorijsko-umjetničkog aspekta saopštava i podatak u vezi s njegovim izgledom. Testament kod riječi „*altare*“ sadrži naznaku kojom se upućuje na marginu, gdje se precizira da se nalazi „sa strane brda“ i da izgledom treba da podsjeća na onaj nad oltarom u franjevačkoj crkvi.⁴⁴ Crkva sv. Katarine se pominje 1348. g., kada je Teodora de Vetrano darovala dominikancima, a Buna de Pabora joj ostavila legat za izradu slike. Od 1365. g. pominju se uz nju rekluze. Uz crkvu je 1438/39. živio i muški pustinjač. Smještena izvan gradskih zidina, nalazila se u blizini Vrata sv. Jakova.⁴⁵

Pri izvršenju takve raspodjele navedene ostavštine, Nikola je istakao da ne želi da se troši novac iz dućana,⁴⁶ već da se prodaju tkanine i odjeća koji su pripadali njegovoj ženi Nikoleti, tj.: tri nove suknje, dvije *mostovaliere*⁴⁷ i jedna od *grane*,⁴⁸ nova grimizna⁴⁹

di Nicolo Miozza stabilito in Venezia, dell' anno 1571.“ (Tadić, 1961, 1174; Janeković Römer, 2006, 2–3; Janeković Römer, 2009, 40).

43 Svetohranište, koje je radeno za određeni oltar, moglo je npr. biti pozlaćeno.

44 „*El qual e da ladi de monte a quel modo como e fatto a San Francescho sovra lo altar*” (DAD, TN, 14, f. 192v.).

45 Crkva je, vjerovatno s okolnim zdanjima, srušena 1463. g., kad su dubrovačke vlasti strahovale od turske opsade. Za podatke zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonza.

46 Začetnik sociološke stratifikacije u teoriji arhitekture, talijanski teoretičar arhitekture Leon Battista Alberti, čija su odnosna djela nastala oko 1442/45. g., pažnju usmjerava na položaj dućana u gradu, dok se Kotrulj, koji se s Albertijevim djelima mogao upoznati za vrijeme školovanja u Italiji i koji je *Knjigu o vještini trgovanja* dovršio 1458. g., u opisu kuće „savršenog trgovca” usredsređuje se i na spremište za robu. O liku onovremenog dubrovačkog trgovca piše Filip de Diversis, u opisu Dubrovnik iz 1440. g., navodeći u trećem dijelu (*O političkom uređenju Dubrovnika*) tri vrste trgovaca: „Najveći su oni koji posluju kupujući i prodajući zlato, srebro, olovo, vosak, žito, koralje, papar, tkanine te vuneni, svileni zlatom protkani i pamučni grimiz i sličnu robu velike vrijednosti. (...) Neprekinutim bavljenjem trgovinom dubrovački građani, kako vlastela tako i pučani, na čudesan se način bogate. (...) Gotovo je nevjerojatno izobilje novca, bilo da bih želio opisati riznicu republike, bilo velike imutke građana, vlastele i pučana“ (Grujić, 2012, 43, 44, 48).

47 Od vune iz Montvilliersa (Montreuil), sa sjevera Francuske. Porijeklo sukna, na koje upućuje njegov opis, ukazuje na prvenstvo sjeverozapadne Evrope u njegovom kvalitetu; Flandrije, Brabanta i sjeveroistočne Francuske. Predindustrijska faza izrade sukna otpočela je upravo u XI v. u Flandriji. Italija je prednjačila u trgovini vunanim tkaninama, koje su nabavljane na sajmovima u Champagni, a mogle biti preprodavane npr. u Veneciji (Stipišić, 2000, 25; Fabijanec, 2003, 96).

48 Leksički derivat latinskog porijekla, doslovno označava zrna, referirajući na *Kermes vermilio*, insekta koji živi na mediteranskom hrastu, čije ženke i jaja, osušeni na suncu, liče na sjemenje ili žito. Iako je to glavna asocijacija, termin se *per se* ne može dovoditi u vezu samo s kermesom, jer cijela porodica *coccoidea* insekata nalikuje zrcima. Bojadisari su jasno razlikovali između grane i košenila, grimizne boje koja se dobijala od štitaste uši. Genovska pravila o bojenju iz 1466. razgraničavala su granu i *chremisi* (Eastaugh, Walsh, Chaplin, Siddall, 2008, 179). U srednjem vijeku talijanska grimizna i skrletna vila bojena kermesom nadilazi famu tyrskog purpura (grecizam: porfir), boje koja se izvlačila iz rogatog morskog puža. *Kermes*, od romanizma (šp. *alquermes*, port. *quermes*) arapskog porijekla *al-qirmiz* (grimiz je balkanski turcizam), preko pers. *kirm* (crv) < sanskrt. *krmī*, istoznačnica je za *crvak* ili *crvac*, idiome za „crvena bojila“ (Lorger, 2011, 27, 30–31).

49 Kapa „*de morello de grana*” (DAD, TN, 14, f. 192v). Grāna – tkanje, „po svoj prilici crveno“, grimiz; tal. homonim *grana* - zrnasto. „Određujemo da se roba sa svih strana što je Dubrovčani prevoze u Veneciju...”

kapa „*de morello*”,⁵⁰ postavljena⁵¹ svilom vrste cedata („*cum cendato*”),⁵² grimizna gornja dugačka haljina⁵³ s vjerovatno krznenom stranom („*de dossi de vari*”), kao i dva nova krzneni odjevna predmeta.⁵⁴ Nisu li navedeni odjevni predmeti odudarali od hijerarhijski utvrđenih pravila odijevanja u Dubrovniku? Benko Kotrulj, koji je u Firencu izvezio „sostanze impiegate per tingere i tessuti di lusso”,⁵⁵ kritikujući običaje odijevanja, ogorčeno primjećuje da su ljudi „*zloupotrijebili i izopačili svaku uglađenost i dostojanstvo*” (Pešorda Vardić, 2012, 182). Naglašavao je da su žene pri udaji trebale biti opremljene odjećom i ukrasima „*prema svom položaju*”, a trgovci i građani su trebali biti obučeni skladno i umjereno, a ne u materijale, posebno grimizne boje, koji su bili pridržani za vladare i velikaše, „*tako da se ne razlikuju pučanin i vlastelin, trgovac i velikaš*” (Pešorda Vardić, 2012, 182–183).

Navedene stvari su se trebale prodati diskretno, posredstvom Nikoletinih sestara, kao i drugih, kako najbolje budu smatrali epitropi Nikolinovog testamenta, koji će novac primiti i njime podmirivati navedena zavještanja.

Da bi rasteretio svoju savjest, Nikola je kazao da su on i njegov brat *Zuane*, koji su poslovali u *fraterni*, imovinskoj zajednici, dužni dati dubrovačkoj opštini za fraudulentne carine 240 perpera. Na osnovu toga, odredio je da želi i da ostavlja da njegov dio, tj. 120 perpera, bude isplaćen dubrovačkoj komuni po 15 perpera godišnje, do isplate u cjelosti te da se drugačije plaćanje ne može primiti. Dio njegovog brata *Zuanea* dubrovačkoj Sinjoriji treba biti izmiren „*dalli successori del mio fradello, como vora et sapera*”.

ima vagati na debelu mletačku mjeru. ... grimiza i svile jedan tanki mletački miljar za jedan miljar...“ - „... *grana et seta unum miliare Veneciarum subtile pro uno miliare*“ - navodi se u dubrovačkom statutu (Lorger, 2011, 46–47). Crvena boja se mogla postići „granom“ (skrlet), „gvadom“ i „crvcem“, čija je metalna živa i trajna boja bila otporna prema suncu i vlazi; dobijala se od živinog oksida u Bosni i Srbiji od 1437. g (Hrabak, 2005, 269). Crvac, *chermesin*, tumačen je kao cinabarit, ali izvori prije upućuju na materiju organskog porijekla, naziva izvedenog od biljnih ušiju skupljanih u junu „oko Ivandana“. U Dubrovniku je najviše zadužnica s crvcem registrovano 1440. g (Voje, 2008, 102–104).

- 50 Od lat. *morum* - murva, označava purpurnu boju pigmenta koji se dobijao od insekata kermesa ili košenila, kroz postupak pripreme koji se zvao *cimatura*. Termin je identifikovan i kao karmin-crveni mineralni pigment, koji se upotrebljavao u fresko-slikarstvu. U izvorima iz XIV v., naziv je korišten za ljubičastu boju; u XV v. se odnosio na boju vune ili svile. Venecijanci su 1457. g. uveli nijansiranje suknenih traka da bi indicirali sredstva za bojenje korištena za posebne boje svile, s čime se u Genovi otpočelo 1466. g. te je *morello* svila opisivana kao „*morello sive violeto*“ (Eastaugh, Walsh, Chaplin, Siddall, 2008, 294; Campbell, Dunkerton, Kirby, Monnas, 2001, 34).
- 51 *Cappa* je osim pokrivala za glavu, kao dio ženske odjeće označavala kratki ogrtač s kukuljicom za zimu ili kišu (Homa, 2004, 14).
- 52 Luksuzni odjevni predmeti mogli su biti pozlaćeni ili postavljeni svilom (*седа, cendato*), uz dodatke brojnih ukrasnih perli (Fabijanec, 2003, 98–99, 125).
- 53 *Guarnazole* su većinom bile od finih tkanina (Janeković Römer, 2013, 6). *Guarnacia*, f. – ogrtač, vunena kabanica, dugačka haljina (Fabijanec, 2003, 129).
- 54 Krzneni odjeća, namijenjena hladnim danima, razlikovala se od kožuha, označavanih terminom *pellizoni*, koji su se mogli svrstati i u kućne potrepštine, jer se tako nazivalo i veliko krzno postavljeno suknom koje je služilo za pokrivanje kreveta, a koje se zimi koristilo za utopljanje ukućana (Homa, 2004, 14).
- 55 Navodi se da je tamo izvezio „*grandi partite di «chrèmisi», di «grana» e di «verzino»*“ (Boschetto, 2005, 699).

Nikola zatim određuje da njegova kćerka *Anucla* bude smještena u samostan sv. Marije *de Anzoli*⁵⁶ i da joj se, shodno mogućnostima, da „dumanjska dota”. Zaredivanje kćeri u elitnom dubrovačkom građanstvu ipak nije bilo rašireno u mjeri kao kod vlastele (up. Janevović Römer, 1999, 202), kako zbog manje brojnosti antunina, tako i zbog njihovih znatnih ekonomskih mogućnosti (Pešorda Vardić, 2012, 132). Ukoliko u porodici nije bilo više kćeri, manja je bila vjerovatnost da će se neka od njih zarediti, a ni izbor supružnika, makar uz manji miraz, nije bio strogo omeđen kao kod vlastelinki (Pešorda Vardić, 2012, 132).

Testator je takođe naveo da ima na savjesti obavezu davanja Nikši *de Miosa* 328 perpera. Međutim, kako je pretrpio štetu u Prištini, „*in cason*” svojih starih dužnika,⁵⁷ s čime su upoznati braća Nikola i Jaketa Radulino,⁵⁸ neka bude prebijeno sa 340 perpera koji mu sljeđuju kao obeštećenje, a treba da mu ih nadoknadi navedeni Nikša iz dijela koji se na njega odnosi iz troškova kolegancije.⁵⁹ Vjerovatno su u Prištini nad Nalisovom robom sprovedene represalije zbog dugova Nikše Mioše te se, kompenzirajući štetu, poravnava. Kada mu Nikša oprostí navedenih 328 perpera, a on njemu 340 perpera „*et la parte soa alla spesa predicta*”, Nikola zaključuje da se time stiče uslov da jedan drugom više ništa ne mogu tražiti.

U zajedničku koleganciju iz 1429. g., Nikoli Nalisu i Nikoli Radulino, koji je takođe uložio 2.000 dukata, pridružio se Luka Radosaljić sa 1.000 dukata (Pešorda Vardić, 2012, 161).

Collegantia je srodna kasnijoj *commendi* Sredozemnoga mora, ali ima više značaj kreditnog poslovanja (Brajković, 1975, 30). Institut kolegancije (od lat. *colligere* skupiti, združiti), preuzet u dalmatinske statute iz mletačkog prava, najpotpunije je regulisan upravo dubrovačkim statutarnim regulama. Radi ostvarivanja ekonomskog interesa tr-

56 Unutar dubrovačkih zidina je od kraja XIII v. postojala i crkva posvećena arhandelu Mihajlu, podno današnjeg Stubišta uz Jezuite. Uz nju je bio samostan, nazivan „svetog Anđela”, vjerovatno prvo benediktinski, koji je 1399. g. Nikoleta Gozze, udovica Lovra Vukasovića, obnovila za dominikanke. Titular tog monastičkog kompleksa bilježi se i u varijantama sv. *Mihajlo* i sv. *Marija od Anđela*. Godine 1505. stara bratovština sv. Mihajla seli se u crkvu tog samostana, koji su, s prigradenom kapelom sv. Trojstva, srušeni u velikom potresu 1667. godine (Beritić, 1956, 76–77). U odnosnom samostanu su duhovnu asistenciju vršili dominikanci; Diversis navodi da postoji ženski samostan koji pripada redu patrijarha Dominika. Još je tokom života Nikole Nalisa zabilježeno više umjetničkih narudžbi za samostansku crkvu Gospe od Anđela. S predstavnicima samostana 15. septembra 1438. potpisali su ugovor za poliptih Ivan Ugrinović i Radoslav Vukčić, koji su trebali naslikati Bogorodicu u sredini, a sa strana sv. Vlaha, sv. Margaritu, sv. Mihaila i sv. Venerandu. Duma *Nicoletta, priora monasterii Angelorum*, 13. januara 1447. g. je naručila od Radoslava Vukčića dvoredni poliptih - drvorezbarenu oltarnu palu s 14 polja. Lovro Dobričević se 10. februara 1448. obavezao da će za crkvu naslikati palu s 14 likova (Prijatelj Pavičić, 2011, 211–212).

57 Nikola navodi da je u Prištini pretrpio štetu, a tamo je i u Novo Brdo 1426. g. karavan vodio Petar Nikole Petrova Poča. Kod Uljara, njegov je karavan napalo osam Turaka; Petra su okovanog odveli u Prištinu, odakle je oslobođen tek kad im je isplaćeno 1.000 akči (Vekarić, 2012b, 173–176). Jedan je Poča 1459. g. bio epitrop testamenta Jeronima, sina Nikole Nalisa.

58 Jedan od dubrovačkih građana koji je 1430. g. imao obavezu čuvanja zaliva bio je Nikola Radulinović, koji je tada odmijenjen (Pešorda Vardić, 2012, 91). Moguće da se radi o bliskim srođnicima Marina Nikolina Radulovića, koji je u svoju poslovnu knjigu, uvezanu u štampanu kožu, pisanu prelijepim rukopisom, unosi sve što se ticalo njegovih poslova i imovine na kopnu i na brodu: isprave o prodaji, presude, odluke Vijeća umoljenih; posebno uz nju prilažući i isprave (Janevović Römer, 2006, 2).

59 Među statutima dalmatinske pravne regije, statut Dubrovnika koleganciju obrađuje u III i VII knjizi (13, 20, 46; 50, 51), a kotorski u glavi 70 (Pezelj, 2010, 829). *Collegantiu* poznaju i statuti Splita (1240.), Zadra (1305.), Paga (1433.) i Šibenika (XVI v.); (Brajković, 1975, 30).

govačkim udruživanjem u koleganciju, jedna strana je obezbjeđivala kapital u novcu ili robi, dok je druga njime trgovala.⁶⁰ Dužnik koji bi primio novac za trgovačko društvo ili na dobit uz rok za isplatu određen javnom ispravom, bio je obavezan u utvrđenom roku učiniti obračun dobiti ili gubitka (Pezelj, 2010, 828). Ukoliko tako ne bi postupio u predviđenom roku, bio je dužan da plati vlasniku novca cijelu glavnicu i dobit, ako je to proizlazilo iz ugovora.⁶¹ Ulagrač je uz pravo na povrat uloženog imao pravo na alikvotni dio dobiti, dok se ugovorno u većini slučajeva određivalo da kontrahtenti u ovom obliku ortačkog društva, po grčkom uzoru, srazmjerno učestvuju u raspodjeli gubitaka i rizika od propasti kapitala usljed više sile (Pezelj, 2010, 828–829; Brajković, 1975, 30).

Dalje se u testamentu Nikola poziva na svoje poslovne knjige. Sistem vođenja dvostavnog knjigovodstva je nastao sredinom XIV v. u Genovi i Firenci (Fabijanec, 2002, 101). Pod uticajem mletačke prakse, Dubrovčani su moguće već krajem XIV v. vodili knjige po načelima dvostavnog knjigovodstva, a svakako od 1417. g., ubrzo nakon prvih mletačkih knjiga vođenih po tom sistemu (Janeković Römer, 2006, 1). Nadovezujući se na poslove bilježene u državnim registrima, ukazujući da je u njima zabilježen tek manji dio ukupnog poslovanja, takve knjige omogućuju rekonstruisanje aktivnosti odnosnih trgovaca, sadržeći podatke o količinama robe, njenoj kupovnoj i prodajnoj cijeni, detalje o vrijednostima valuta, mjeničnim poslovima, bankama, uslugama, carinama, daćama, transportu, trgovačkim rashodima i prihodima, poslovnim saradnicima, dugovima i potraživanjima, prokurama, prometu između Dubrovnika, Balkana i Italije (Janeković Römer, 2006, 2). Beno Kotruljević je 1458. g. prvi opisao pravila upisivanja na kontima dvostavnog knjigovodstva (Fabijanec, 2002, 101). U djelu *Libro del arte dela mercatura* opominjao je trgovce da treba da se služe „*perom, plemenitim i izvrsnim sredstvom*“ i da vode poslove po knjizi, a ne po sjećanju (Pešorda Vardić, 2012, 162).

Svjedočeći računovodstvo testatora, sasvim moguće vođenog pod uticajem Kotruljevića, u signiranoj poslovnoj knjizi (kvaterni su označavani određenim znakom), navodi Nikola Nalis, nalazi se upisano nekoliko dužnika. Knjigu je, shodno uobičajenom podučavanju trgovačkoj praksi i osposobljavanju za generacijsko preuzimanje porodičnih poslova, vodio njegov sin Antonio (Antun). On je svojeručno u dnevnik računa – dnevni registar („*zornal*”)⁶² ubilježio dužnike na stranicama konta (*hartijama*) 103 do 200, koje obuhvataju razdoblje od januara do marta 1449. godine, što je unijeto u veliku trgovačku bilježnicu, odnosno glavnu poslovnu knjigu („*quaderno grande*”). Kotruljević je isticao da je za bolje poslovanje trgovcima neophodno da vode najmanje tri knjige: *glavnu knjigu*, *dnevnik* i *podsjetnik* (iz kojeg su se podaci prenosili u *dnevnik*), s još dvije pomoćne

60 Davalac kapitala (*iactor*, *socius stans*, *commendator*) je najčešće ostajao kod kuće, dok se *tractator*, *procertator*, *negotiator*, obavezivao da će povjerenim novcem ili robom poslovati u dobroj vjeri (Pezelj, 2010, 828–829). Prema odredbama drugih sredozemnih statuta, *collegantia* je bila jednostrani ugovor, jer je *socius stans* (član društva koji stoji prema riziku) davao kapital i snosio sav rizik, dok je *tractator* (ugovarač) samo obavljao poslove (Brajković, 1975, 30).

61 Kod dvostrane kolegancije, koja se javlja u statutarnim odredbama i u notarskim zapisima pod pojmom *societas*, novac su ulagale obje strane, pri čemu *tractator* u manjem iznosu, dok se dobit dijelila na pola. Rizik više sile redovno je snosio *iactor* (Pezelj, 2010, 829).

62 Računska knjiga – „*zornale*” (Fabijanec, 2002, 121).

knjige, jednom za *prepisivanje* računa koji se šalju van i za prepisivanje pisama te knjigom *bilansa*, u kojoj se utvrđuju rezultati poslovanja (Fabijanec, 2002, 102).

Glavna knjiga, uvezana, s označenim brojevima stranica i abecedarom, sadržala je dva stupca za upisivanje novčanih iznosa organizovanih tako da jedan služi kao predstubac, a drugi kao glavni stubac, s datumima iznad svake poslovne promjene (Fabijanec, 2002, 102). U tu knjigu konti su se upisivali prema nazivu i redosljedu kako su otvarani, dok su u *dnevnik* unošeni hronološkim redom svi poslovni događaji, u jednoj stavci, s datumima, opisima poslovnih dostignuća i nazivima konta glavne knjige (Fabijanec, 2002, 102).

Testator dalje određuje (DAD, TN, 14, f. 193r) da se od odnosnih dugovanja polovina isplati Nikši *de Miosa*, a da druga polovina pripadne njegovim nasljednicima, pod uslovom da se od toga isplati ostatak onoga što su Nikola i Nikša običavali plaćati „*ala epitropia de Pribissau de Radulin de quello me impresto et detto Pribissav per pagar Marcho de Stay*.”⁶³ Poslovna knjiga je mogla upućivati i na sudsku presudu, shodno kojoj je slijedila novčana isplata. S obzirom da su po osnovu zajedničkog ulaganja u poslovne operacije trgovačko društvo imali ostavilac Nikola Nalis, Nikša *de Miosa*, Nikola i Jaketa Radulin, kako proizlazi iz sentencije sastavljene u kancelariji, po tom su se osnovu naplatili od Marina *de Bizia*,⁶⁴ Nikole *Granzaricha* i Matije *de Lillo*, od svakoga ponaosob po 29 perpera i određeni novčani iznos preko toga.

Nikola i Jakov Radulino su u svoje trgovačko društvo 1429. uložili 3.500 dukata; navedeno je da je iste godine i Nikola Nalis investirao u trgovačka društva znatna novčana sredstva (Pešorda Vardić, 2012, 161). Mafeo je bio sin Lila, livca topova iz Apulije; u dubrovačkoj službi bio je od 1423. g.⁶⁵

63 Prezime u varijanti *Stay*, referira, prema *Vlajkijevoj genealogiji antunina*, na dva dubrovačka roda; Staij, čiji se utemeljitelj preselio iz Bara u Dubrovnik oko 1400., i Stojković (Staij, Staijs), čiji je začetnik, takođe iz Bara, došao oko 1440. g. Posljednik brojnih nekretnina, Marko Staij je u seksteriju Sv. Marije od Kaštela kupio dvije manje kuće, jednu u ulici Sv. Marka, a 1450. g. neke kuće koje je potpuno srušio, napravio cisternu, nabavio kotlove i sve dao u najam. Kupio je zatim 1452. dvije stare kuće uz Dominikanski samostan, srušio ih i napravio sebi lijepu i raskošnu palatu. Jednospratni ljetnikovac s perivojem i arsenalom u Rijeci dubrovačkoj gradio mu je 1459. g. Marko Krivančić. U braku sa suprugom Anizulom međutim nije imao djece, pa je za svoje glavne nasljednike proglasio vanbračne sinove, Petra i Bernarda (Pešorda Vardić, 2012, 43, 134, 172, 173). U odnosnom razdoblju, posebno je bio aktivan trgovac Mihajlo Stai; često je sklapao trgovačka društva i raspolagao velikim kapitalom. S dva ortaka, avgusta 1453., sklopio je trgovačko društvo s ukupnim ulogom od 1.304 dukata, koje je bilo predviđeno da traje godinu dana, a zatim da ortaci posluju gdje žele, s tim da dobit ili eventualnu štetu dijele na jednake djelove (Čuk, 2005, 245).

64 Jedan od Nikolinih poslovnih saradnika bio je *Marin de Bizia*, koji se pominje 1425. g., kada zajedno s Marinom Mislieriem i Giulianom Stefanovim iz Prata traži u najam na 5 godina, za godišnju najamninu od 80 perpera, dubrovačku opštinsku zgradu na Pilama, u kojoj je Firentinac Giorgio Gucci proizvodio staklo, da bi je pretvorili u bojadisaonicu (Pinelli, 2013, 69). Ugledni i bogati Marin, ostavši bez direktnih muških descendenata, pri ugovaranju braka svoje kćerke, ugradio je klauzulu po kojoj su svi potomci iz tog braka trebali da nose prezime Bizia. Porijeklom iz Cavtata, odakle su se doselili u Dubrovnik oko 1300. g., *Bizia* je bio jedan od najistaknutijih antuninskih rodova kasnog srednjeg vijeka. Uz pretežni, romanski oblik *Bizia*, upravo se rodonačelnik roda Radoslav, sin Stankov, u testamentu svoje žene pominje kao *de Biçia*, a u miraznom se ugovoru svoje nezakonite kćeri, 1382. g., tada već kao pokojni, bilježi s prezimenom *Bisich* (Pešorda Vardić, 2012, 40, 47, 100, 133).

65 Lilo je u dubrovačku službu primljen 1410. g. Nakon 1441., njegovi se potomci bilježe s prezimenom „Lilović“ (Čaldarević, 1957, 10–11). Za upućivanje na navedene podatke zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonza.

Iz teksta oporuke se saznaje da je Nikola trgovao naoružanjem. Sređujući poslove i potraživanja, navodi da je od prodatog oružja i pancira (oklopa) pomenuti Nikša dobio svoj dio, a ukoliko to nije potvrđeno priznanicom, određuje da se za to pobrine *Ser Zoymo d'Antiveri*, jedan od dužnika kompanije, tako što će se dati za dug Pribisava Radulina⁶⁶ i drugih dužnika. Treba da se podmiri od strane prethodno navedenih, tj. od Marina *de Bizia*,⁶⁷ Granzaricha i Lilovicha, od pomenutog oružja i pancira, s priznanicama. Ukoliko je uistinu pridržan dio koji se odnosi na Nikolu i Jakšu *de Radulin* i s tim u vezi pokrenut spor, od Nikole Radulinova očekuje da će se dobiti 500 dukata i po hartiji 100 dukata preko toga, a od Jakete 100 dukata. A kada se Nikši *de Miosa* dodijeli njegov dio, potvrđen priznanicom, zavještalc Nikola određuje „*per discargo dela consciencia*”, da mu 600 dukata i više od toga, koliko je Nikša *de Miosa* od njega imao više puta za svoje troškove i potrebe, malo po malo, s gašenjem kompanije, budu oprošteni.

Nikola zatim određuje svoje univerzalne nasljednike: sinove Antonija, Jeronima i Nikolu, kojima ostavlja sva svoja pokretna i nepokretna dobra, sva prava i potraživanja („*action*”) koje ima u Dubrovniku i njegovom distriktu, a slično i u Baru i njegovom distriktu, a da ono što mu pripada i sljeduje na bilo koji način izvrše kako je gore navede-

66 Pribislav, Pripko Radulino (Radulinović), ugledni i vrlo imućni antunin, u svojem je testamentu registrovanom 1420. g. bratovštini ostavio 2 perpera; naveo je da njegovi sinovi imaju pravo na jednake djelove ostavštine, pod uslovom da se ne podijele dok najmlađi od njih ne napuni 25 godina. Za izvršitelje svoje posljednje volje, 1419. je odredio plemiće iz roda Grade (Pešorda Vardić, 2012, 115, 135, 153, 191, 228).

67 Marin *de Bizia*, Bičić, ima zapaženu ulogu i u dubrovačkoj crkvenoj povijesti. Obnova dominikanske provincije Dalmacije, koja je od 1380. objedinjavala sve samostane Reda od Istre do Drača, svoje je plodove počela da donosi s porastom broja reformisanih redovnika, posebno od tridesetih godina XV v. (Krašić, 1987, 185). Stoga je u ime dubrovačkih fratara krajem 1436. ili početkom 1437. zatraženo odobrenje za osnivanje samostana sv. Nikole, od vrhovnog poglavara Reda i od pape Eugena IV; papa je 14. marta 1437. izdao potrebno odobrenje (Krašić, 1987, 185–186, 196).

Dok su dubrovački redovnici očekivali odgovor iz Rima, po predaji se zbilo neobičan događaj: imućni dubrovački građanin Marin Bičić, koji je u Gružu imao kuću okruženu vrtom, jedne je noći u snu iznad svoje kuće vidio svijetleći krst; probudivši se, nije se mogao osloboditi utiska koji je san u njemu izazvao te je razmišljao o njegovom značenju, zaključivši da Bog od njega traži da se tu sagradi crkva posvećena svetom Krstu; doznajući da dominikanci traže mjesto za novi samostan, ponudio im je zemljište i pomoć oko gradnje, ako prihvate crkvu koju bi on sagradio u svojem vrtu, pod uslovom da bude posvećena svetom Krstu (Krašić, 1987, 186).

Ubrzo je, darežljivošću Marina Bičića, u Gružu bio sagrađen samostan posvećen sv. Križu, što implicira da se od proljeća 1437., kada dominikanci još nisu imali određenu lokaciju za novi samostan, do 1439. g. moralo dogoditi nešto važno, što nije tek odraz pobožne legende: to potvrđuje i pismo senata Dubrovačke Republike generalu dominikanskog Reda Bartolomeju Texieru iz 1449. g., u kojem se navodi da je gruški samostan izgradio „naš dobar građanin imenom Marin Bičić, potaknut na to božanskim nadahnućem”; dubrovačka vlada za Marina Bičića navodi i da je „*fundator dicte ecclesie*” (Krašić, 1987, 186, 187). Crkva prilično prostranog samostana bila je sagrađena s glavnim oltarom okrenutim prema istoku; vjerovatno je od početka imala tri oltara: glavni, posvećen sv. Križu, lijevi od ulaza u crkvu sv. Obitelji, a desni sv. Vinka Ferrerskog (Krašić, 1987, 188). Prvu umjetničku sliku za nju je naručio njen graditelj Marin Bičić, u želji da u tom pogledu ne zaostane za drugim crkvama u Dubrovniku; jula 1446., od poznatog dubrovačkog slikara Ivana Ugrinovića naručio je sliku za njen glavni oltar, koja je, shodno ugovoru, morala biti izrađena pretežno zlatnom bojom po svim pravilima slikarskog umijeća i završena prije blagdana sv. Martina (11. novembra) iste godine; slika je završena na vrijeme, ali, kako je bila manja nego što je odgovaralo glavnom oltaru, Ugrinović ju je naredne godine morao produžiti (Krašić, 1987, 193). Svakako je već aprila 1439. prior samostana sv. Križa propovijedao korizmu u Dubrovniku (Krašić, 1987, 187).

no, s uslovom da se ne mogu podijeliti među sobom, niti na koji drugi način učiniti diobu dok najmlađi od njih ne navrší 20 godina.⁶⁸ Kada najmlađi navrší 20 godina, neka imaju slobodu da se podijele, ili da ostanu zajedno, kako budu željeli. Ukoliko bi neki od njih umro bez muških nasljednika, Nikola je istakao da želi da jedan dođe na mjesto drugog pri nasljeđivanju nepokretnosti, a u odnosu na pokretnosti neka svaki čini po svojoj volji. Ako bi neki od njih htio da ode u fratre, testator je odredio da onaj koji bi to želio ne može ostaviti svoj dio zavještanih mu dobara, osim ostaloj braći, izjavljujući nadalje (DAD, TN, 14, f. 193v) da ne želi da se na bilo kakav način, ili s bilo kakvom namjerom, prodaju, opterete, obavežu ili otuđe njegovi posjedi u Župi dubrovačkoj, Slanom, kao ni njegova dobra u Baru, već da se uvijek nasljeđuju od strane muških, a ne ženskih nasljednika.

Ukoliko bi se prekinula njegova i muška linija njegovih sukcesora, Nikola određuje da želi da njegovi epitropi, kada budu imali više ponuđača za kupovinu, „*senza pressa*” prodaju njegove posjede u Župi dubrovačkoj i Slanom, putem javnog nadmetanja, onome ko najviše bude dao. Zatim primjenjuje tipičnu dvosmjernu strategiju u raspodjeljivanju zavještanja *pro anima sua*. Želi da se utržak od prodaje odnosne imovine u iznosu od 100 dukata preda svešteničkoj bratovštini sa sjedištem u katedrali sv. Marije, za pjevanje misa za njegovu, duše njegovih mrtvih, kao i za dušu njegove žene *Nicolette*. Redaju se zatim ostali legati *ad pias causas*. Sv. Dominiku za mise i sv. Franju u Dubrovniku ostavljajući takođe po 100 dukata, kao i samostanu na Daksi, fratrima s Omble, fratrima u Slanom, samostanu u Stonu,⁶⁹ samostanu u Gružu;⁷⁰ sve za pjevanje misa, kako je gore navedeno.

68 U Firenci su muška djeca u prosjeku emancipovana sa 20 godina (Fabijanec, 2004, 89). Iste dobi su se i dubrovački vlastelini uključivali u Veliko vijeće. Toskanske gradske fraterne su se najčešće dijelile nekoliko godina nakon očeve smrti, a takva su domaćinstva duže opstajala tek ako je u njima bilo više maloljetne braće (Pešorda Vardić, 2012, 66, 116).

69 Franjevački samostan u Rijeci kod Dubrovnika, posvećen Pohodjenju Prečiste Djevice Marije sv. Elizabeti, sagrađen je 1393. g. Krāj Rijeke Dubrovačke (tal. *Ombla*) imao je već 1123. g. samostan benediktinaca, a 1295. su njegova dobra pripojena kaptolu stolne crkve u Dubrovniku. Samostan franjevaca u Slanom izgrađen je 1399., a u Stonu 1347. g. Redovnici tih samostana su dolazili u Dubrovnik da prikupljaju milostinju; od 1463. su imali da vrše dušebrižništvo na isti način kao i redovnici bosanske Vikarije (Jurić, 1916, 2, 29, 34, 35, 41).

70 „...in quodam loco nominato Gravosa, in quo multissime sunt nostrorum virorum domus perpulcherime apud civitatem nostrum, per quondam bonum vicem nostrum nomine Marinum de Bizia, divina profecto ispirazione motum, super quodam suo terreno boni precii et valoris, de licentia tamen apostolica inceptum fuerit edificari quodam monasterium sub vocabulo sancte Crucis ordinis sancti Dominici de observantia, ...” (Krašić, 1987, 186, 197–198). Pomenuti prior grušskog samostana odigrao je važnu diplomatsku ulogu i 1450/51. g., spriječivši uz pomoć pape Nikole V da herceg Stjepan Vukčić Kosača, koji je s jakom vojskom bio napao Dubrovnik u nastojanju da ga osvoji, dobije pomoć od talijanskih država kojima se bio obratio (Krašić, 1987, 187; Ančić, 2001, 114–115). Prioralni i reformisani, gruški samostan sv. Križa je tako i kod naroda i kod vlade Dubrovačke Republike sticao sve veći ugled, pruživši između 1467. i 1470. čak tri puta gostoprimstvo provincijalnoj skupštini dominikanske provincije Dalmacije (Krašić, 1987, 187, 189). Ovdje se značajno osvrnuti i na ulogu Barana u pomenutom sukobu, kada su Dubrovčani potražili pomoć na raznim stranama. Prema dubrovačkim hroničarima, Bar je Dubrovčanima poslao 500 kopljanika u pomoć, pod zapovjedništvom Marusca Maruschija. Jakov Lukarević prenosi navode iz Orbinijevog *Kraljevstva Slovena*, u kojem je zabilježeno da su Dubrovčani uz pojačanje iz Bara nasrnuli na neprijateljevu zemlju i nanijeli mu velike štete. Dok je Maruško boravio u Dubrovniku, neki vitez sa dvora Stjepana Vukčića Kosače ga je izazvao na dvoboj, a on je prihvatio izazov, pa kad se uhvatio s njime u koštac pred gradskim vratima Ploče, oduzeo mu je život gotovo na samom početku borbe. Dubrovački senat mu je zato iskazao

Odnosne testamentarne odredbe iskazuju promjene u hrišćanskom mentalitetu, do kojih je došlo u XIV i XV v., djelovanjem mendikantskih redova. Prihvatanje novih duhovnih strujanja posredstvom franjevac, dominikanaca, klarisa, ali i laičkih bratovština, izražavano je sve snažnijim solidarisanjem i milosrdem prema siromašnima, odnosno favorizovanjem legata osobama na marginama društva i redovima koji su zagovarali „socijalno hrišćanstvo“ (Ladić, 2000, 25; Ladić, 2002, 1–2, 4–5, 24).

U skladu s prethodnim, Nikola dalje ističe da želi da se samostanu dominikanki „*de Sancta Maria dell'i Anzeli*“, u kojem će se, „*o viva o morta*“, naći njegova kćerka Anukla, da 200 dukata. Finansijsko zbrinjavanje kćerke dodatnim, ali manjim iznosom od onoga koji je mogao biti izdvojen za njen miraz, te umjesto matrimonijalne strategije rezolutna testamentarna odredba, kao da sugerišu težnju za sprečavanjem rasipanja stečenog imetka, koji će, davanjem prednosti muškim potomcima, ostati u rodu koji nosi Nikolino prezime.

Nikola zatim određuje da se od navedene novčane svote da 100 dukata don Nikoli Pavličeviću, ukoliko tada bude živ, za pjevanje misa kako je rečeno. Ukoliko međutim ne bude živ, neka se daju nekom drugom na njegovom mjestu, kako odrede epitropi zavještaočevog testamenta.

Od onoga što ostane od utrška od prodaje navedenih posjeda, Nikola želi da se opredijeli za udaju sirotih djevojaka iz puka, doličnog života („*de bona condition*“), kako se bolje bude činilo njegovim epitropima. Iako ukupne novčane svote i vrijednost Nikoline imovine nisu konačno utvrđeni zbog mnogo navedenih uslova, indikativno je da, samo od pomenutih svota u duktima, 45% ostavlja crkvenim ustanovama.

Ukoliko bi bilo koja stvar nedostajala u sprovođenju takve raspodjele, Nikola je istakao da želi da se odnosi legati zadovolje svaki srazmjerno. Naglasio je zatim da želi i da trajno ostavlja „*a Ser Zoymo de Theodoro de Brizi*“⁷¹ iz Bara i njegovim nasljedni-

velike počasti i bogato ga obdario (Orbini, 1999, 44, 445–446). Da su Barani pritali i u ranijem razdoblju Dubrovniku u pomoć, svjedoči i *Chronica Ragusina Junii Restii*, u kojoj se navodi da su Dubrovčanima pojačanja s kojima je pripremao novu veliku ofanzivu protiv Radoslava Pavlovića otuda pristigla u julu 1430. godine (Fejić, 2008, 144).

- 71 Pripadnici barske vlasteoske porodice *Bricio*, *Britius* (Jireček, 1904c, 10) pominju se u izvorima od XIV do XVI v. Prezime se etimološki dovodi u vezu sa imenom keltskog porijekla - sv. Brikcija, Brcka; lat. *Briccius*, tal. Brizio, šp. Bricio (istog korijena je i ime keltske boginje vatre - Brigid) – patron sudija i svetac pokajanja, bio je nasljednik sv. Martina na biskupskoj stolici u Touru. U Umbriji je San Brizio patron dijela Spoleta. Posvećena mu je i čuvena Nova kapela u katedrali u Orvietu, čije su „*Storie degli Ultimi Giorni*“ od 1447. slikali Beato Angelico i Benozzo Gozzoli, a 1499/1502. njeno pikturno dekorisanje dovršio Luca Signorelli. Shodno razmatranim arhivskim izvorima i historiografiji, poznato je nekoliko pripadnika navedene barske porodice, kod kojih je primjetna učestalost ličnog imena istovjetnog sv. Teodoru, patronu stare barske katedrale. Trgovac *Theodorus de Bricço* je zabilježen kao dužnik u kotorskom arhivskom izvoru od 14. jula 1333. g., kada se *Elia Çagurri de Antibarò* obavezao Luki Klimovom *de Dulcigno* da će mu za četiri mjeseca isplatiti dug koji mu je dugovalo nekoliko Barana (Kovijanić, 1973, 222). U sljedećem stoljeću će se trgovačka aktivnost pripadnika ove porodice odvijati i u Dubrovniku. Dubrovački građanin „*et habitator*“ *Zanni de Piero Zupani de Antibari* držao je između 1424. i 1419. g. dvije radnje (*stacon*); jedna od njih bila je u kući s prostorom za stanovanje iznad i s klupom za trgovanje ispred (Libri domorum, 2007, I, 187, 207). Ivo Perov Župan 18. decembra 1427. postavlja za svoje punomoćnike „mudre ljude“ Lovra *Sergii Rugi* i gospodina Junija *Teodori Brizii*, „*cives et habitatores Antibari*“, da naplate ono što mu pripada od njegovih dužnika (DAD, DN, 26, 15, f. 159r; Hrabak, 1973, 258). Svakako je tada pomenut

cima i sukcesorima, kao znak ljubavi, veliku kuću⁷² s okućnicom u Baru, uz uslov koji podrazumijeva prethodno utrnuće muške linije Nikole i njegovih nasljednika. Djelatan i u Dubrovniku, označen supstantivom kojim je naglašen njegov društveni ugled te zavičajno, možda je *Brizi* bio njegov blizak srodnik po ženskoj lozi. Kako je Nikola Nalis već istakao u testamentu, na što se upućuje i u historiografiji (Čuk, 1999, 162), poslove u gradu porijekla zavještaoca obavljali su prokurator i faktori, sasvim izvjesno rođaci, udruženi u trgovačka društva, kao u talijanskim porodičnim zajednicama (Fabijanec, 2004, 90), brinući se o trgovačkim poslovima i o njegovoj imovini.

Sinovcu Nikoli Ivanovom („*Nicola de Zuanne*”), kazano je, Nikola ostavlja mlin za masline „*cum le casete*”⁷³ i vinograd na barskom mikrolokalitetu *Pradamos*. Nikolov otac *Zuanne* je s bratom trgovao u Dubrovniku. Vjerovatno je 1451. godine već bio preminuo te se zavještalc posebnost osvrnuo na obavezu njegovih nasljednika prema dubrovačkoj komuni. Ukoliko bi sinovac Nikola umro bez muških potomaka, testator želi da ono što mu je namijenio trajno pripadne kanonicima sv. Đura u Baru (DAD, TN, 14, f. 194r), s tom da budu obavezni moliti Boga za duše „naših“ mrtvih. Isto tako bi želio da kanonicima odnosno religiozne ustanove u rodnom gradu pripadnu svi ostali posjedi⁷⁴ koje ima u Baru, tj. masline i vinograd na lokalitetu *Tribian*, a to pod uslovom da je izumrla njegova muška nasljedna linija, kako je već rečeno. Realizacijom ove odredbe izjave Nikoline posljednje volje, barski katedralni kanonici bi se pojavili u ulozi idealnih posrednika u „računovodstvu onostranog“, jer bi im, ostavljanjem imovine „*in perpetuo*”, bilo povjerenost izvršavanje njegovog raspolaganja za spas duša koje su prešle u vječnost, te bi se sigurno brinuli da njegova vremenita dobra tome i služe (up. Lonza, 2012, 16–17, 24).

Za epitrope i izvršitelje svojeg testamenta, kao i za tutore njegovih maloljetnih nasljednika, Nikola je odredio pripadnike istaknutih dubrovačkih vlasteoskih rodova, ugledne antunine, kao i svojeg najstarijeg nasljednika; g. Marina Mihovog *de Bona*,⁷⁵ g.

jedan od primalaca legata Nikole Nalisa, čiji je otac *Theodorus Britius* 1429. g. bio gradski „*judex juratus*” (Marković, 1902, 198). Isti *Ser Zugno Bricio, Junius Bricij* je 19. maja 1443. zabilježen među „*nobel e savij homeni de Antibari*” (Šafarik, 1862, 74). *Pre Zuam Brizi* se bilježi u Baru 1501. g (Arkiv, 1863, 186, 208).

72 „*Domus magna*” bio je od značaja za identitet roda; „*casa grande*” je vjerovatno bila glavna, najljepša i najraskošnija porodična kuća, koje su imali običaj, uz druge nekretnine, pominjati bogati dubrovački trgovci (up. Pešorda Vardić, 2012, 172).

73 „*Casèta*, s. f. *Casuccia*, Casa piccola e vile, *Caserella; Casella; Caserellina; Casina; Casinina; Casuccina; Abitazioncella; Magioncella*, Piccola casa o magione – *Casolaraccio, Casetta cadente*” (Boerio, 1856, 144).

74 Ovim je legatom implicirana praksa koja je sasvim izvjesno postojala kod rizničara barske katedrale, koji su iznalazili zakupce, a prihode i izdatke od trajnih najmova vodili u knjigama (up. Lonza, 2012, 18–19).

75 Marin Mihočev Bona (oko 1385. – 1461.), upisan u bratovštinu antunina, oženio se oko 1418. vladikom iz roda Goče; između 1443. i 1461. osam puta je bio dubrovački knez, na kojoj dužnosti ga je zatekla i smrt (Vekarić, 2012a, 99–100; Pešorda Vardić, 2012, 56).

Nikolu Petrova Gundula,⁷⁶ g. Stjepana Luccari,⁷⁷ Marina de Brathcho,⁷⁸ Nikolu Antunova de Butcho,⁷⁹ Benedetta de Cotrul⁸⁰ i sina Antonija (Antuna).

- 76 *Natal de Dobrich de Nale*, pučanin koji je trgovinom stekao veliki imetak, počeo je da gradi novu kuću 1428/29. g., ugledajući se na tri kuće u Crevljarskoj, danas ulici Od Puča: na kuću Antuna Butko (za okvire vrata stranja i dvorišta te za prozore iznad vrata), kuću Nikole Petrova Gondola (za razdjelni vijenac, dva saracenska prozora i triforov drugog sprata) i kuću Martola Zamagno (Grujić, 2012, 47, 50). Božo Dobrića Nalješković je 1450. g. trgovao vunom i u Barceloni (Bašić, 2006, 145).
- 77 Stjepan Nikolin Luccari (oko 1418. – 1479/85.), bio je 1468. godine u poslanstvu kod Isa-bega, sina skopskog namjesnika Isaka; 1469. je nosio dar od 5.000 dukata sultanu Mehmedu II, naknadu za slobodu trgovanja u Osmanskom Carstvu; 1477. je bio kod sandžakbega Paša-Jigita u Foči, a iste godine je bio i dubrovački knez. Oženjen oko 1443. vlastelinkom iz roda Zamagno, nije imao zakonitih potomaka (Vekarić, 2012a, 324–325).
- 78 Moguće da je riječ o sinu Luke Brajkova (*Lucha de Braicho, dictus del Bon*), uspješnog i bogatog trgovca, upisanog u matrikulu bratovštine antunina početkom 30-ih godina XV v., koji se međutim ne pominje u genealogiji porodice *Braichi* (Brajković). Oženjen antuninkom Marušom, kćerkom apotekara Giovannija Salimbenea doseljenog iz Venecije, Luka je kuću na Pustjerni 1426/28. gradio između kuća Luke Bona i Vuka Babalio (Grujić, 2012, 44, 45, 49).
- 79 Nikola Antunov *Butcho* (Putojević) je naredne, 1452. g., s Franom Stanovim Iličem ugovorio brak za svoju kći Margaretu, s tim da je vrijeme za konzumaciju braka iznosilo 10 godina; kako ni nakon isteka tog roka Frano nije doveo Margaretu kući, morao je da pod prisilom djevočinog oca izjavi da će je odvesti kući „*pro consumatione matrimonii*“, što je bilo djelotvorno, jer su od 1464. živjeli zajedno. Gastald bratovštine antunina bio je 1460. g (Pešorda Vardić, 2012, 127, 148, 221). Nikolin otac Antoje, utemeljitelj roda, ugledni dubrovački građanin i kreditor prve četvrtine XV v., bio je član bratovštine antunina i njen gastald oko 1435. (kada je u nju upisan i Nikola). Stekavši imetak trgujući žitom, Antun je 1430. g. ugovorio da mu se na kući u Crevljarskoj ulici izvedu balkonate i prozori te šest saracenskih prozora kakvi su na prvom spratu kuće Sandalja Hranića, a svi drvodjeljski radovi kao što su u kući Luke Brajkova (Grujić, 2012, 44, 46, 50). Premda je posjedovao kuću u seksteriju Sv. Nikole, onu u seksteriju Sv. Vlaha je nazivao „*casa grande*“. Do smrti, 1436/37., redovno je imenovan za tutora, kako unutar kruga antunina, tako i običnim pučanima (Pešorda Vardić, 2012, 59, 66, 114, 161, 172).
- 80 Benedikt Kotruljević (Benko Kotruljić, Kotrulj), filozof, naučnik, trgovac, diplomata, pravnik, ekonomski pisac; humanist širokog obrazovanja i interesovanja, rođen je oko 1416., a preminuo oko 1469. g. Ponikao je u porodici koja je pripadala bratovštini antunina, a studirao u Italiji, odakle se 1436. vratio u Dubrovnik, preuzevši porodične trgovačke poslove. Stupio je 1443/44. u brak sa Nikoletom, kćerkom Nalka Dobrićeva Nalješkovića. Od 1444. g. češće je boravio u Barceloni, da bi od 1446. izvezio vunu iz Napulja i Foggie i 1452/54. iz Katalonije, naviše je prodajući u Dubrovniku i Veneciji. Zbog trgovine je boravio i u dubrovačkom, balkanskom zaleđu, na Siciliji i u Sjevernoj Africi. Bio je zakupac carine u Barletti. Godina 1448/53. bio je povjerenik Dubrovačke Republike u Napulju, gdje se preselio 1453. g. Oktobra 1452. preuzeo je tražbine Dubrovačke Republike od napuljskog kralja, a 1458. je imenovan za dubrovačkog konzula u Napuljskoj Kraljevini, kao i za napuljskog izaslanika u Dubrovniku. Na napuljskom dvoru je obavljao različite funkcije, kretao se u krugu humanista L. Valle, B. Facia, F. Bionda i dr., nastupajući i kao diplomatski predstavnik kraljeva Alfonsa i Ferdinanda. Predstavljao je značajnu političku i ekonomsku poveznicu Dubrovnika i Južne Italije. Pripisuju mu se spisi *De uxore ducenda* (O izboru supruge; rukopis posvećen porodičnoj problematici), *Della natura dei fiori* (O prirodi cvijeća), koji su izgubljeni, djelo iz 1458. g. *Libro de l' arte dela mercatura – Della mercatura et del mercante perfetto* (Knjiga o umijeću trgovanja), u kojem ističe marljivost, urednost, etiku rada i vođenja poslovnih knjiga te opis sredozemne obale (i Jadranskog zaliva) iz 1464.: *De navigatione* (O plovidbi). Njegov izuzetni doprinos svjetskoj ekonomskoj misli je ukazivanje na značaj dvostavnog knjigovodstva (*dupple partite*) kao neophodnog instrumenta analize trgovačkog poslovanja (Čošković, 2009; Grujić, 2012, 44, 47, 48; Čuk, 1999, 162; Kotrulj, 2009 - kritičko izdanje glavnog Kotruljevićevog djela, s opširnima uvodnom studijom, koje je uredila Zdenka Janeković Römer).

Dio dovratnika s portala katedrale sv. Đura čija se simbolika dovodi u vezu sa sv. Matejem (Foto: S. Marković)

Nikola Nalis posebno ističe *dućan* i njegove pripadnosti, određujući za njegovog jedinog upravitelja svojeg sina Antonija, koji će njime rukovoditi, upravljati i izdržavati famelju sve dok druga dvojica sinova - tada maloljetni - ne steknu pravnu sposobnost. Kada ostali sinovi postanu punoljetni i naslijede testatora, zasigurno će davati za mise za spas njegove duše, što indicira da se iza očinske odredbe nije krila samo ambicija rasta, ostavljanja svojeg imena i trajanja preko djece na ovom svijetu, već i milosti na drugom svijetu (Fabijanec, 2004, 94). Epitropi i tutori se neće moći miješati u upravljanje dućanom, jer Nikola naglašava: „*sopra questo incargo molto la consciencia*” navedenog Antuna - da

će željeti da dobro upravlja rečenim dućanom i dobro rukovodi domaćinstvom, razumno se odnoseći prema braći, obezbjeđujući im neophodno, kako bi poželio da njemu bude stvoreno - nadajući se u sinovljevu dobrotu da neće činiti drugačije.

Kotruljević je isticao da su djeca dužna da poštuju očev ugled,⁸¹ a da im on pruža priliku da se obogate (Fabijanec, 2004, 94). U vezi s porodičnim krizama koje su mogle nastati neodgovornim zaduživanjem, nepromišljenim istupanjem ili nedovoljnom opreznosću sinova u trgovačkom svijetu, savjetovao je prijateljima da se u takvim situacijama ne uzrujavaju, prenoseći im riječi svojeg djeda Stana, koji je u dubokoj starosti izjavio: „*Unatoč različitim i bezbrojnim udarcima sudbine koje sam dočekaio od svoje djece, nikad se nisam uznemirio niti ozlovoljio. I drugo, nikad se nisam digao od stola sit.*“ Svakako su staloženost, odmjerenost i vedrina duha bili od pomoći u prevazilaženju takvih kriza (Pešorda Vardić, 2012, 139). U brizi za budućnost roda i imovine, u želji da patrimonij obezbijedi, perpetuirati i uzdigne, *pater familias* nije oklijevao da iskaže eksplicitniji stav prema mogućoj sinovljevoj neposlušnosti (up. Janeković Römer, 1996, 27–28). Ukoliko bi Antonio postupao drugačije, u što je Nikola ipak izrazio nevjericu, prokleo bi ga. Podatak iz 1488. g. sugerije da je upravo najmlađi testatorov sin nastavio porodičnu tradiciju; Nikola Nikšin Nale je tada zabilježen kao gastald bratovštine antunina (Pešorda Vardić, 2012, 148).

Zavještalac međutim, u trenutku sastavljanja testamenta, zaključuje: kada su zadovoljene sve prethodno navedene stvari i kada se konačno nađu pomenuti epitropi, ako bude izumrla muška nasljedna linija i rečena imovina bude prodana, neka svaki od njih dobije po jedan zlatni prsten vrijednosti 20 perpera.

Uz uobičajenu formulaciju „*quod quidem testamentum nullo testimonio rumpi possit*” (DAD, TN, 14, f. 194r) završava izjava posljednje volje bogatog dubrovačkog Baranina.

JERONIM NIKOLIN NALE, REDOVNIK BENEDIKTINSKE OPATIJE SV. MARIJE NA MLJETU, XV v.

Nikolin sin Jeronim, koji se pominje u njegovom testamentu sastavljenom 1451. g., tada nije bio punoljetan. O Jeronimu i njegovom bratu Nikoli, osim najstarijeg brata i tutora Antonija, trebali su da se staraju ostali tutori. Indikativno je da je Nikola u izjavi svoje posljednje volje predvidio mogućnost da jedan od njegovih sinova može postati fratar. U slučaju da tako bude, odredio je da „*non possa testar la parte soa de li mie beni se non ali altri fratelli*” (DAD, TN, 14, f. 193r).

Krajem iste decenije, Nikolin sin Jeronim takođe sastavlja testament, u kojem je zavijajno određen s „*de Antivari*”.

Vjerovatno je povodom ulaska u opatiju, opraštajući se od svjetovnog života, *Hieronymus Nicole Marini de Nale*, benediktinac sv. Marije na Mljetu, tamo sačinio svoju kratku oporuku.⁸² O tome je 6. decembra 1459. godine dubrovački notarijat obavijestio

81 Isticao je da su na „dobrim mjestima“ sinovi oca oslovljavali s „moj gospodine“ ili čak „gospodaru“ i nikada nisu izgovarali očevo ime (Pešorda Vardić, 2012, 112).

82 „*Testamentum fratris Hieronymi Nicole Marini de Nale ordinis sancti Benedicti*”: „*Allo nome de Dio et della Vergene Maria 1459, a di 6 decembrio. Io Jeronimo de Nicola Marin de Nale de Antivari fazio lo mio*

mljetski opat Frano. Svjedoci izjave fra Jeronimove posljednje volje bili su vitez Mihajlo *de Bocignolo*, sudija,⁸³ i notar dubrovačke komune, *Bartholomeus de Sfondratis* iz Cremona.⁸⁴ Njegov testament je proglašen je 30. jula 1460. g. u Dubrovniku (DAD, TN, 17, f. 95v).

Na početku svojeg testamenta, *Jeronimo de Nicola Marin de Nale* iz Bara, u ime Boga i Djevice Marije ističe da je pri zdravom razumu, dobrog sjećanja i zdravlja. Zatim navodi da 1 perper, za desetinu i prvinu, ostavlja katedrali „*Sancta Maria Mazor de Ragusi*“. Za mise sv. Grgura, za duše svojeg oca i svoje majke, ostavio je 10 perpera. „*A Zivitcho spiziar*“⁸⁵ zavješta 4 perpera, a Matku *Pizurchovich*-u 3 perpera. Mljetskom opatu g. *Franciscus*-u ostavio je 50 perpera.

Ostalo od onog što mu je pripalo, a preostalo iz miraza njegove majke, u novcu i drugom, ostavlja „*alo monasterio de Sancta Maria de Meleda*“ (DAD, TN, 17, f. 96r).

Jeronimova testamentarna odredba „*dela dota dela madre mia*“, asocira na pravilo iz glave 206. kotorskog statuta, prema kojem kleriku majka ne može darovati nešto preko dijela iz razloga što je postao klerik, jer klerik treba „da ima toliko koliko svaki pojedinac od ostale braće“ (SC, 2009, 235). Oporučna formulacija „*quello che paretii (!) la parte mia dela dota dela madre mia*“ indicira da je fra Jeronim dobio treći dio ostavine, odnosno mirazne imovine njegove majke Nikolette.⁸⁶

S obzirom da u testamentu ne pominje svoju braću, a na tragu oporučne odredbe fra Jeronimovog oca Nikole, indikativno je da nije primijenjeno pravilo shodno onome propisanom u glavi 207. kotorskog statuta - *O onima koji stupaju u samostan ili neki monaški red*. Prema toj statutarnoj reguli, „ako više braće budu bez oca i majke punoljetni i jedan ili više njih među njima bude htio otići u samostan, odlučujemo da su vlasni da izdvoje svoj dio koji im pripada ili im sljeduje“ (SC, 2009, 235). Uz restrikcije i prekluziju, statut

ultimo testamento chon bona memoria e bona mente e sano del corpo. In prima lasso per dezima e primizia a Sancta Maria Mazor de Ragusi iperperi 1. Item lasso per le messe para dui di san Gregorio per l'anima dello patre mio et della matre mia yperperi 10. Item lasso a Zivitcho spiziar iperperi 4. Item lasso a Matcho Pizurchovich iperperi 3. Item lasso a miser abbate de Meleda iperperi 50 che li daga la io veli a zu dito. Item lasso tuto quanto resto dela dota dela madre mia tanto deli denari quanto deli sazi (?) alo monasterio de Sancta Maria de Meleda quello che paretii la parte mia dela dota dela madre mia. Item lasso li mii epitropi primo ser Trifon de Bonda, ser Piero Nicole de Poza, ser Nicola Biasio de Ragnigna. Quod quidem testamentum nullo testimonio rumpi possit“ (DAD, TN, 17, ff. 95v-96r).

83 Miho Marinov (Manatić, Manetić) *Bocinolo* (oko 1390. – 1466.), bio je 1430/60. vlasnik valjaonice sukna, 1435. je ugovarao izgradnju stūpā na posjedu u Zatonu, a 1453. bio jedan od nadstojnika radova na dubrovačkim zidinama; od 1444. do 1464. g. devet puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012a, 77).

84 *Ser Bartholomeus de Sfondratis de Cremona*, plemić je koji je u razdoblju 1449–1504. služio dubrovačkoj državi kao kancelar i sekretar, bavio se i književnošću, pišući elegije i epistole. Dugogodišnje „*fidelis serviciū*“, pominje se i u drugim ulogama u društvenom životu Dubrovnika te od strane istaknutih humanista, kakav je bio *Franciscus Philelphus* (Jireček, 1904a, 195). Antuninska kancelarska dinastija Sfondrati utemeljena je njegovim brojnim potomstvom iz dva braka. U Sladeovoj hronici se navodi da je Bartolomej „*u veličanstvenom sprovodu pokopan u crkvi otaca dominikanaca*“ (Pešorda Vardić, 2012, 125, 168–169).

85 Trgovina mirođijama (npr. šećerom, šafranom, tamjanom, kimom, đumbirom, klinčićem, paprom) bila je vrlo unosna, pokrećući nove smjerove putovanja (Mirkovich, 1943, 174–187). Profesije vezane uz upotrebu ili prodaju mirođija su: „*speciarius*“ – apotekar, „*aromatorius*“ – prodavač mirođija i „*apotecarius*“ – vlasnik drogerije (Fabijanec, 2003, 101).

86 Shodno glavi 199. statuta Kotora, majka može za svoju dušu ostaviti do ¼ svojeg miraza (SC, 2009, 233).

Kotora u takvom slučaju određuje da su oni koji su stupili u samostan i u njemu ostali, u rasponu od jedne godine od stupanja u samostan ili od punoljetstva imali pravo da zatraže svoj dio nasljedstva (SC, 2009, 236). To se u slučaju ovog dubrovačkog Baranina, koji je sasvim izvjesno poštovao posljednju volju *pater familias*-a, nije dogodilo.

Na kraju testamenta, prije uobičajene odredbe o nepovredivosti javne isprave svjedočanstvima drugih, Jeronim Nale je imenovao njegove epitrope: g. Trifuna Bondu,⁸⁷ g. Petra Poču⁸⁸ i g. Nikolu Vlahovog Ragninu.⁸⁹

Iz perspektive onoga što je iskazao *Hieronymus*, okupiranost materijalnim vrijednostima, kojima je obilovala izjava posljednje volje pripadnika porodice Nalis prethodne generacije, iščezla je pred duhovnim uporištem benediktinskog monaha.

SUTON JEDNE EPOHE: NICOLO NATALI, XVII v.

U Baru je, shodno dokumentu nastalom između 1629. i 1633. g., živio *Signor Nicolo Natali*. Zbog velikog vremenskog razmaka i neraspolaganja konkretnijim podacima, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je pripadao patricijskom rodu Natalis (Nalis, Nale), ali se ta mogućnost svakako ne može isključiti. Indikativno je da se pominje među prežicima uglednih barskih porodica, čiji se broj, prvih decenija osmanske vlasti nad gradom, rapidno smanjivao. Vikar barskog nadbiskupa, *D. Pietro Samuelli*, izdanak jednog od najistaknutijih gradskih patricijskih rodova, ugovorio je Nikolinu ženidbu (Marković, 2009, 205). Međutim, upravo je konfliktni barski vikar ugovoreno ubrzo htio razvrgnuti, varajući i mladoženjinu i mladinu stranu, što je učinilo da se Natali nađe na strani barskih patricija Pasqualija, koji su bili u teškoj zavadu sa Samuellijem te da svjedoči protiv generalnog vikara (Zamputti, 1963, 406).

U sukobima potreba i mogućnosti osiromašenih nosilaca društvenih vrijednosti i identiteta, u srditostima skučene i tlačene hrišćanske zajednice, sahnuo je krajolik nekadašnjeg urbanog mentaliteta i nestajale posljednje vestigije jednog vremena.

ZAKLJUČAK

Oblici reprezentacije sačuvani u fragmentarnim arhivskim svjedočanstvima stvarnosti, kulturnih i ideoloških obrazaca na kraju srednjovjekovlja, omogućuju pristup materijalima koji proširuje poznavanje i razumijevanje tog vremena, pokazujući kompleksnost promišljanja kojima su ljudi nastojali da protumače ovozemaljski svijet i onostrano.

Slojevitost imaginarija je polazište u interdisciplinarnom sagledavanju konstruisanih, zastarjelih istorijskih narativa, u kritičkoj i komparativnoj analizi, revidiranju i redefini-

87 Trifun (Tripko) Andrijin Bonda, rođen oko 1405., u razdoblju između 1455. i 1465. g. četiri puta je bio dubrovački knez. Umro je 1465. g. od kuge (Vekarić, 2012a, 137).

88 Dvojica savremenika mogli bi biti epitropi Jeronimovog testamenta; Petar Nikole Ivanova Poča (rođen oko 1410. – 1476.), koji je između 1455. i 1476. osam puta bio dubrovački knez, prije nego Petar Nikole Petrova Poča (rođen oko 1385.), koji je 1426., kako je prethodno navedeno, vodio karavan u Novo Brdo i Prištinu (Vekarić, 2012b, 173–176).

89 Nikola Vlahov Ragnina (oko 1427. – 1479.) bio je dubrovački knez 1477. g. (Vekarić, 2012b, 207–208).

sanju staleških i obilježja urbaniteta. Testamentarna ostavština je pri tome od primarnog značaja, time što na više diskurzivnih nivoa pruža mnoštvo činjenica kojima se potvrđuju vrijednosti, inklinacije i aspiracije društvene elite.

Temelj i ishodište u markiranju konteksta i rekognosciranju relevantnih repera ima jaka, kohezivna uloga pater familiasa. Ona je nametala lojalnost i disciplinu u porodici i rodu, koju ne bi mogla promijeniti emancipacija od očinskog autoriteta u imovinskoj zajednici. Sigurna vlasnička podloga omogućavala je komunikaciju na svim poljima, putovanja i poznanstva, razmjene mišljenja, znanja, ideja i kulturnih dobara, što je formiralo i obogaćivalo pripadnike različitih zajednica, ljude određenog prostora. Trgovački partneri kao bliski saradnici i ortaci u poslovnim poduhvatima s tkaninama, srebrom, oružjem i voskom, njihova životna dob, ukusi, potrebe i mogućnosti, nesumnjivo su bili ogledala domaćih, barskih preduzetnika. Mjesta na kojima su saradivali nisu bila samo susretništa različitih kulturnih obrazaca, već i poveznice prožimanja etniciteta romanskih obilježja, staleških karakteristika plemstva. Otuda su istočnojadranski primorski gradovi, promišljeno obnavljajući, ali i ljubomorno čuvajući biološki i kulturološki kontinuitet svoje populacije, ostajali mjesta posredovanja sa vlastitim zaleđem, granice civilizacija i svjetova. Ipak, za razliku od Dubrovnika, grad Bar je kao manja sredina na limesu krupnih perturbacija pokazivao veću privrženost nasljeđu koje su utrljali religiozna metropola i materijalno bogatstvo, stvoreni prije svega povezanošću sa slovenskim zaleđem. Od njega ga je od kasnog srednjeg vijeka dijelila sve veća kulturna i vjerska distanca, razlika koja će *intra moenia* nefleksibilno kulminirati „hipertrofiranim“ katoličanstvom, simbolično navješćavajući vlastito utruće.

Analizirajući podatke na individualnoj razini, istoriografija je propuštala da sistematski i sintetski projicira refleksije djelatnosti Barana u drugim sredinama na njihov zavičaj. Istaknuti u matičnom gradu, oni su se, donoseći znatan kapital, ali ostavljajući po strani političku participaciju, u veći grad hijerarhijski definisane društvene strukture integrisali na tada jedino mogućoj, staleškoj razini antunina. Umreženi karitativnim obzirima, grananjem poslovno-rodbinskih veza doprinosili su rađanju građanskog staleža. Proizvodnja sukna u Dubrovniku od kraja XIV v., trgovina tkaninama i ostalom robom koja se otuda širila balkanskim zaleđem, dopirući do Prištine, nije samo značila uticaj na kulturu odijevanja elite i onovremenu modu, luksuznim, ali i skromnijim kupcima dostupnim predmetima, već i intenziviranje trgovačkog prometa i prakse novim načinima poslovanja.

Potreba bilježenja trgovačkih transakcija nije se više zadovoljavala pečatom koji su obezbjeđivali kaptol ili komuna, već su tančine različitih poduhvata i oblika udruživanja, kakve su kolegancije, razlagane u više privatnih računovodstvenih kvaterna. Time se omogućavala bolja kontrola kredita i drugih poslova, podsticala matematička obrazovanost, ali i proračunatost; dvojno knjigovodstvo je uticalo na probitačnost, smatrajući se vjerodostojnim dokaznim sredstvom u regulisanju obaveza vlasnika. Ono je i značajan izvor saznanja pri istraživanju ekonomske istorije.

Da bi se izbjegla rastrošnost, spriječilo rasipanje stečenog bogatstva i pospješile djelotvornost poslovanja i mogućnost zarade, iz perspektive pojedinca je cijenjeno cjelishodnim uključivanje bližih i daljih rođaka u porodične poduhvate. Opšta društvena ograničenja prevazilažena su preusmjeravanjem ekonomskih aktivnosti i promjenom modaliteta

održavanja bogatstva; posjedovanje nekretnina je impliciralo rentu kao način njihovog korištenja. Imetak je uticao na mentalitet, vrijednosti i način života vlasnika, utičući, da kao kriterij društvenog uspona i izdvajanja, trgovina ide u ravan s crkvenim zvanjima i uđe u kolektivnu svijest kasnosrednjovjekovnog čovjeka.

Međutim, takav je imaginarij unutar porodice, zavisno od osobnosti, autentičnosti i perspektive patrimonija, mogao implicirati shodnu bračnu strategiju ili škrtost hereditarnosti. Nikola Nalis, koji je u dubrovačku sredinu konačno integrisan najverovatnije sklapanjem braka, kada je u pitanju njegova kćerka na poseban je način doprinio istoriji „nevidljivih“ žena, zavisnih o brizi drugih. Ipak, saosjećanje s perifernim društvenim grupacijama, kakve su predstavljale sirotice doličnog ponašanja ili dugogodišnje sluškinje, u smiraj života i uz strah od pakla, kojem je bila izložena fragilna merkantilistička etika, uvodilo je u nastojanje da se učini sve u cilju rasterećenja vlastite savjesti.

Konsolacijski eksplicitno navode se fraudulentne carine kao sastavni dio tekućih poslova, dok se značajni iznosi legata ostavljaju bratovštinama, prosjačkim redovima i sakralnim objektima, a zavještaoci pojavljuju kao darodavci liturgijskih predmeta kojima će se ukrašavati crkveni oltari. Pozicije koje su preci zauzimali u religioznim institucijama u matičnom gradu činile su da se one doživljavaju kao impostirani toposi, kojima će se zavještati velike novčane svote ili nekretnine. Pod moralnim pritiskom pobožnosti, koje su simbolizovali citati iz evanđelja, briga za vlastiti i zagrobni život najbližih iskazivala se oslobađanjem od grijeha nastojanjem skraćenja boravka u Čistilištu hodočašćima i misama. Buđenjem individualnosti, testamentarnim zavještanjima kao zaloga za budućnost, potencirana je prolaznost ovoga svijeta i anticipirana borba za spas vlastite duše.

PRILOG I: TESTAMENT NIKOLE MARINOVA NALE IZ BARA
[DAD, TN, sv. 14, ff. 192r-194r]

Testamentum Nicole Marini de Nale de Antibaro

MCCCC^o.LI. Indictione XIII°, die XIII martii. Ragusii. Hoc est testamentum⁹⁰ Nicole Marini de Nale de Antibaro noviter defuncti (alias cancell.) repertum in notaria comunis Ragusii, alias ibidem repositum ad salvandum cum aliis testamentis vivorum, iuxta mores civitatis, attestatum per Ser Damianum de Menze iudicem annuarium et Ser Johannem de Uguzonibus notarium comunis Ragusii testem ascriptum ipsi testamento. Cuius testamenti tenor sequitur et est talis videlicet.

Ihesus Christus, Maria, die XVI februarii 1451. Io Nicola Marini de Nale considerando la frazilita humana esser sotoposta a subiti casi della morte, et non esser la cossa piu certa dela morte et men certa del hora dela morte, e rocordandome de quel dicto evangelico che dise estote parati quia nescitis diem neque horam, non voiendo manchar senza testamento, et proveder ala saluta de l'anima mia, avegna che infermo del corpo, tamen de bona mente e sano intelletto mio, fazo et ordino questo mio ultimo testamento. In prima lasso per decima et primicia a Sancta Maria Mazor in Ragusa yppr. 3. Item lasso ala fratiglia deli preti in Ragusa yppr. XX, cum questa condicion che siano tenuti scriverme in la detta fratiglia loro, et Nicoleta mia uxor, et mia madre Maria, et mio barba pre Zuane de Nale canonico de San Zorzi de Antiveri; et che ogni anno fazano comemoracion de tutti, come fano del mio padre, el qual e scritto in la fratiglia predetta.

Item lasso che sia mandato uno prete a San Nicola de Bari per anima mia e de Nicoleta mia donna, et abia ypr. XX per detto viazo. Item volo che sia mandato uno prete a Roma per anima mia e deli mie morti et abia per detto viazo ypr. XXX. Item voio anchora sia mandato uno altro prete a Roma per anima di Nicoleta mia dona, et habia chi andara per suo viazo ypr. XXX. Item lasso a don Nicola Paulicevich per dir quatro para di messe di San Gregol per anima mia e della donna mia et altri morti nostri yppr. XX. Item lasso a don Zohanne de San Stefano ypr. XII, li quali li son debito per messe ha ditto per mi. E di piu li lasso ypr. XX. per dir quatro para di messe di San Gregol per anima mia e de la mia dona Nicoleta, et de nostri morti. Item lasso a San Francescho in Ragusi per le messe per anima mia e de Nicoleta dona mia, e de nostri morti ypr. XX.

Item lasso ch'l sia fatta la raxon del tempo che e stata in caxa cum mi Vuchna mia fantescha che fin mio zuredo sia stata anni 13 et piu, et che sia pagata secondo la usanza se da ale fantesche. Et de piu voio li sia fatte doe gonelle de panno de Vicenza de li cauezi sono in botega, del color che la vora, et questo per anima de chi sono li denari. Item voio che Antonio cum li fratelli mie fioli siano tenuti e debiano far far uno tabernaculo a Sancta Catarina sopra lo altare /A⁹¹ de Nicola de Miozza de ligname, et che se spendano yppr. diese in quindexe, over cercha quanto montara, pocho piu o pocho mancho. Et per

90 Na margini prve stranice testamenta su dva znaka: “E - xtractum”; “Extractum”.

91 U oporuci je, na margini naspramno, pribilježeno: „El qual e da ladi de monte a quel modo como e fatto a San Francescho sopra lo altar”.

far tal distribucion deli lassi suprascripti, voio che non se tocha in li denari dela stazon, ma che se vendano li drapi et investidure che forno de Nicoleta dona mia, zoe tre gonelle nove, doe mostovaliere et una de grana, et la capa nova de morello de grana fodrata cum cendato, et lo guarnazol de grana fodrato de dossi de vari, et le doe pelize nove. Et che tal cosse se vendano tacitamente per mezo de le sorelle de la dona mia et altri, come meio parera ali mie epitropi. Et che li denari recevano li mie epitropi, et satisfazano li legati soprascripti deli detti denari. Et per discharigo della consciencia mia digo che mi e Zuanne mio fradello dovemo dar al Comun de Ragusa per dohane fraudate siando nui in fraterna yppr. CCXL. Voio e lasso che la mia parte, zoe yppr. CXX, sia pagata al Comun de Ragusa a yppr XV al anno infina a intriego pagamento, et che altramente non se possa schoder. Et la parte de Zuanne mio fradello schoda la Signoria de Ragusa dalli successori del mio fradello como vora et sapera.

Item lasso che la mia fiola Anucla sia posta in monasterio de Anzoli et che li sia dato quello sera iusto secondo la possibilita.

Item, io me tegno in consciencia a dover dar a Nichsa de Miosa yppr CCCXXVIII. Ma perche o abuto de danno in Pristina in cason delli soi debitori antixi como sa de questo Nicola e Jachetta de Radulino, yppr. 340 de quello che tocha in mia parte a refarme et anche me die refer el detto Nichsa per la parte che li tocha della spesa della coleganza me fo fatto torto dela proferta, pertanto voio che vada un per altro. Et che il detto Nichsa me perdona li detti yppr 328, et io li perdono li detti yppr 340, et la parte soa alla spesa predicta, che lui non possa domandar a mi niente, ne io a lui. Et cossi lasso cum tal condition. Anchora el sono alcuni debitori scritti in quaderno mio signato. A. et in zornal scritto per man de Antonio fiol mio a carta 103 da do de zenaro 1449 per fina a carta 200 adi 8 marzo in detto zornal, et e portado in quaderno grande, voio et ordeno che de quello che schodera la mita sia de Nichsa de Miosa per detto et l'altra mitade sia deli mie heredi cum questa condition che di questo se paghino lo resto dovemo dar io et Nichsa de Miosa ala epitropia de Pribissav de Radulin de quello me impresto et detto Pribissav per pagar Marcho de Stay. Appresso perche avessemo compagnia insiema io et Nichsa de Miosa, et Nichola et Jacheta de Radulin come apar per la sentencia scritta in canzelaria, et dapo della detta sententia schodessemo da Marin de Bizia yppr XXVIII° et ... (grossi ?), et da Nicola Granzarich yppr. XXVIII°, et... (grossi ?), et da Mathio de Lillo ypr 29 et ... (grossi ?). Et dele arme e panciere forno vendute lo deto Nichsa ha havuto la soa parte e si non e fatto per ricevuto, voio et lasso che de quello se schodera da Ser Zoymo d'Antiveri, uno delli debitori della compagnia sia dia per lo debito de Pribissav de Radulin et de li altri debitori che se schodera che chadaun abia la soa parte. Et de quello fo scosso dali prenominati, zoe da Marin de Bizia et da Granzarich, et da Lilovich, et de le dette arme et panciere, chadauna delle parte faza per ricevuta la parte soa. Si veramente che la parte spectante a Nicola et a Jacheta de Radulin sia retignuta et posta ala raxon dela sententia havemo sopra Nicola de Radulin de ducati 500, et de la carta e sopra liu de ducati cento. Et de la carta e sopra Jacheta simelmente de ducati 100. Et fazando Nichsa de Miosa per ricevuto la parte soa sotto la sentencia come 'detto, voio che per discargo dela consciencia mia che li ducati 600 et piu che esso Nixa de Miozza ha avuto da mi per le spese et soi bisogni in piu volte a pocho a pocho siando cessada la compagnia, tutti li sia perdonati.

Lasso mie heredi et successori Antonio, Jeronimo et Nicola mie fioli, ali quali lasso tuti mie beni mobili e stabili, e tute mie raxon et actioni et zo che ho a Ragusa et in lo suo distretto, e simelmente in Antivari et suo distretto, et che me apartien et pertignera per alcun modo satisfazano como e detto de sopra, cum questa condition che non se possano partir uno dal'altro, ne far parzogna per alcun modo in fina chel' menor non avera anni XX. Et vignado el menor ala eta de anni XX, sia poi in lor liberta a partirse o star insiema come vorano. Et morando alcun de loro senza heriedi masculi, voio che mora uno al'altro in fato dela succession deli beni stabili, ma del mobile et con questo mio voio che chadaun possa far la soa volonta. E se alcun de loro volesse andar frate, voio che colui che andara frate non possa testar la parte soa de li mie beni se non ali altri fratelli, dechiarando che io non voio che mai per alcun modo ne inzegno se possa vender, ne impegnar, ne obligar, ne alienar le possession mie de Breno, ne de Slano, ne li mei beni de Antivari, ma sempre vadano de herede in herede maschio, et non femenino.

Et cessando la linea maschulina mia et de mie heriedi, allora voio che li mie epitropi, quando haverano piu compratori senza pressa debiano vender le possession mie de Breno et de Slano al publico incanto a chi piu dara. E del retratto de tal possession voio che se dia ala fratiglia delli preti de Sancta Maria per cantar messe per anima mia et de mie morti e de la donna mia Nicoletta ducati cento. Et a San Domenego de Ragusa per le messe come detto altri ducati cento. Et a San Francescho similiter ducati cento, et al monastier de Daxa ducati cento, et ali frati de Umbla ducati cento, et ali frati de Slano ducati cento, et al monastier de Stagno ducati cento, et al monastier de Gravosa ducati cento, tutto per cantar messe como e detto de sopra. E simelmente voio che se diano al monastero de Sancta Maria delli Anzeli in lo qual sera mia fiola Anucla, o viva o morta, ducati CC. Item voio pur de li detti denari sia dato a don Nicola Pauliçevich siando allora vivo ducati cento per cantar le messe como e detto. Et non siando vivo, siano dati a uno altro in suo logo, a chi parera ali mie epitropi. Et de lo resto che avanzara del ritratto delle dette possession voio siano maritate povere donzelle de povolo de bona condicion a yppr cento per chadauna al piu secondo meo parera alli mie epitropi. Et se alcuna cossa manchasse a compimento de tal distribucion, voio se satisfaza li detti legati per rata a chadauno.

Et allora voio et lasso a Ser Zoymo de Theodoro de Brizi de Antivari et a soi heredi et successori in perpetuo per amor la casa grande cum lo casal in Antivari, intendando manchata sera la linea maschulina mia et de mie heredi. Et a Nicola de Zuanne mio nievo allora como e detto lasso lo molino dele olive cum le casete et la vigna de Pradamos, et morando lui senza heredi maschii, voio siano delli canonici de San Zorzi de Antivari in perpetuo, che quelli serano allora che pregano Dio per nostri morti. Et similiter voio siano allora delli canonici detti tutte altre possession ho in Antivari, zoe olivari et la vigna de Tribian, intendando tutto questo siando cessata la linea masculina, come e detto, e non avanti.

Item lasso li epitropi et executori de questo mio testamento, et tudori deli mie heriedi de menor etade, Ser Marin Mi. de Bona, Ser Nicola Po. de Gondola, Ser Stefano de Luchari, Marin de Brathcho, Nicola Anto. de Butcho, Benedetto de Cotrul, Antonio mio fiol.

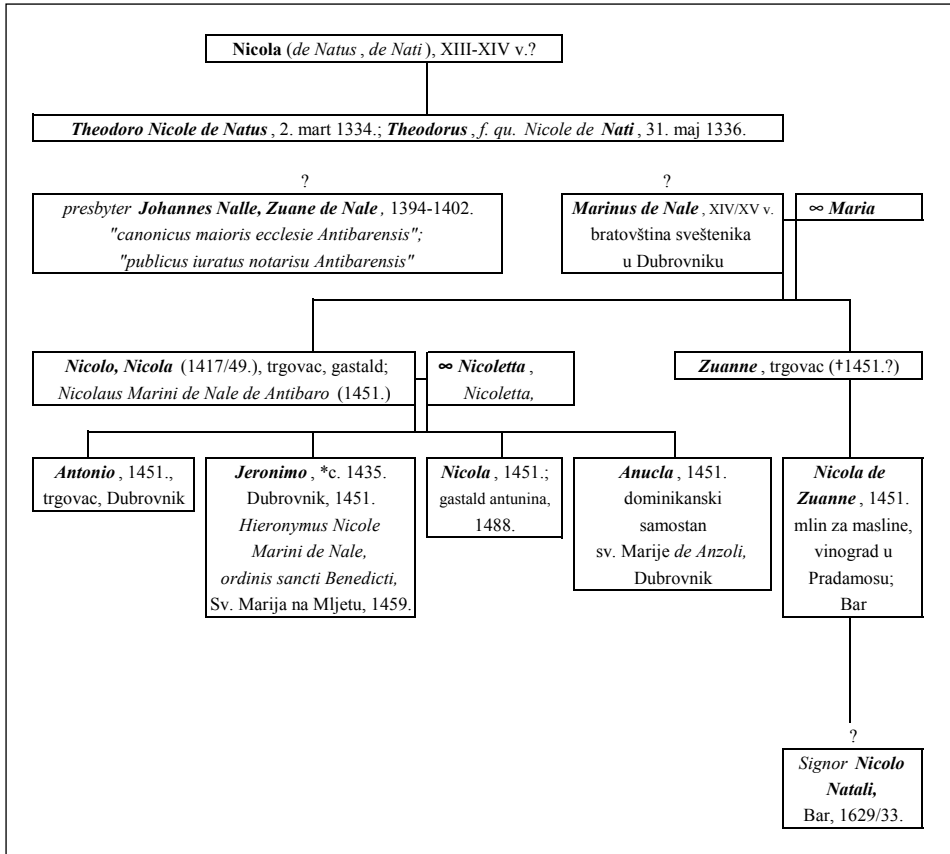
E sopra el fatto della stazon e de quello apartien ala stazon, lasso solo governor Antonio mio fiol, in fina che li altri haverano la etade che lui la debia rezer et governar

e sostentar la fameia. Et che li epitropi et tudori non se possano impazar per essa, ma sopra questo incargo molto la consciencia del detto Antonio, che voia ben governar la detta stazon et rezer la casa, et render bona raxon ali fratelli, et farli lo dover a chadaun come voría fosse fato a lui e como spero in la sua bontade non fara altramente. Et fazando altramente, che non lo credo, voio che abia la mia maledicion.

Anchora voio che, satisfato che sera tute le predette cosse, zoe in ultimis quelli epitropi se troverano, allora abiano uno anello d'oro de yppr XX per chadauno quando manchasse la linea maschulina e fosse venduto, come e detto di sopra.

Quod quidem testamentum nullo testimonio rumpi possit.

PRILOG II: GENEALOGIJA RODA NATALIS (NALIS, NALE)

„PER DISCHARIGO DELLA CONSCIENCIA”: TESTAMENTARY REFLECTIONS
OF MEDIEVAL IMAGERY OF THE PATRICIAN LINEAGE
NATALIS (NALIS, NALE) FROM BAR

Savo MARKOVIĆ

Barska plovodba JSC Bar, 85000 Bar, Obala 13. Jula bb, Montenegro

e-mail: markovics@t-com.me

SUMMARY

Analysing the unpublished testamentary source materials from the State Archive of Dubrovnik, the aim of the research paper is to reconstruct the genealogy and the biographies of the members of the patrician lineage Natalis (Nalis, Nale) from Bar in the 15th Century, as well as, on the basis of other records and historiography, their relating ancestry, offsets, families and descendants.

Medieval documents are enabling the widening of understanding of that period, rendering fragmented, yet stratified imagery of complex reflexions that tried to interpret reality and transcendence, showing the historic background that determined the upper social class on the south of eastern Adriatic coast. Such testamentary notarial acts are of paramount importance for interdisciplinary research, comparative analyses and criticism of constructed, obsolete historiographic narratives, for the redefinition of characteristics of urbanity and social elite, confirming on a several discursive levels, expressively, symbolically and iconically, its values, inclinations, and aspirations.

The starting point in marking of context and recognition of relevant indicators is a strong, cohesive role of pater familias. It imposed loyalty and discipline in the family and in kindred, which were not changed with the emancipation from paternal authority. Secure possession background was enabling the communication on many fields, travelling and encounters, exchange of knowledge, ideas and cultural goods, which were forming and enriching the members of various communities, the people of related area. Hence, the eastern Adriatic coastal towns, prudentially renewing and at the same time preserving the biologic, linguistic, and cultural continuity of indigenous population, were the places of mediation with its own hinterland, the borders of the civilizations and of the worlds.

Differently than Dubrovnik, the town of Bar, as a smaller community confining with significant perturbations, was showing more adherence to the heredity formed by the religious metropolis and rich material substratum acquired in time of closer connection with Slavic backing. In the late Middle Ages, the town was separated from it with evermore cultural and religious distance, creating the difference that intra moenia will inflexibly culminate with „hypertrophied“ catholicity, symbolically announcing the own downfall.

Yet, the common social limitations were surmounted by redirecting the economic activities and the change of modalities of sustention of wealth. Analysing the data on the individual level, historiography omitted to project, systematically and synthetically, the homeland reflections of the activities of emigrants from Bar. Also, the positions that they were taking in ecclesiastical institutions of the hometown were imposing them as topoi of remembrance, to which will be bequeathed significant sums of money and the real estate.

Furthermore, depending on particularities, authenticity, and a prospective of the patrimony, such an imagery within the family might imply the marital strategy or hereditarian avarice. Confessingly explicit are the fraudulent customs, the integrative part of the running of business. Nevertheless, the compassion following the life appeasement and the fear of hell were introducing the endeavour to do everything in order to discharge the own conscience.

Prominent in the social life of Bar and Dubrovnik in Quattrocento, Natalis family is witnessing the guidelines of quondam economic motion, the integrative juridical and cultural traditions, reflecting also the spiritual fundamentals of European Mediterranean.

Key words: Bar; Natalis (Nalis), patriciate, testament, church institutions, heritage

IZVORI I LITERATURA

Annales Ragusini (1883): Nodilo, S. (ur.): Annales Ragusini anonymi item Nycolai de Ragnina; Scriptores, I. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XIV. Zagrabiae, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (ed.), in taberna libraria L. Hartman (Kugli & Deutsch).

Arkiv (1863): Kukuljević Sakcinski, I. (ur.): Marina Sanuda Odošaji skupnovlade mletačke prama južnim Slavenom; Rapporti della Republica Veneta coi Slavi meridionali. Brani tratti dei diarij manoscritti di Marino Sanudo. (continuazione.) 1501–1517. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, VI. U Mletcih, „Izdan troškom društva za jugoslavensku povjestnicu i starine”. U pečatnji Del Comercio.

ASVE-NT - Archivio di Stato di Venezia (ASVE), Notarile testamenti (NT).

DAD-TN - Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Testamenta notariae (TN), sv. 8, 13, 14, 15, 17.

DAD-DN - DAD, Diversa Notariae (DN), Ser. 26, br. 15.

Libri domorum (2007): Knjige nekretnina dubrovačke općine (13–18. st.) / Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad afflictum (saec. XIII–XVIII). Benyovsky Latin, I., Zelić, D. (prir.). Zagreb, Dubrovnik, Posebna izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 7/1, I–II.

Orbini, M. (1999): Kraljevstvo Slavena. Prev.: Husić, S.; prir. i napisao uvodnu studiju: Šanjek, F. Zagreb, Golden marketing.

SC (2009): Antović, J. (ur.): Statvta civitatis Cathari – Statut grada Kotora, II, prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom. Kotor, Državni arhiv Crne Gore.

- Šafarik, J. (1862):** Srbski istorijski spomenici mletačkog arhiva. Glasnik Društva srbske slovesnosti, XIV, Beograd, 1–232.
- Thallóczy, L., Jireček, C., Sufflay, E. (1913):** Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. I. Vindobonae, Typis Adolphi Holzhausen.
- Valentini, G. (1968):** Acta Albaniae iuridica. Beiträge zur Kenntnis Südeuropas und des Nahen Orients, I. München, R. Trofenik.
- Zamputti, I. (1963):** Relazione mbi gjendjen e Shqipërisë veriore e të mesme në shekullin XVII, I (1610–1634). Burime dhe Materiale për historinë e Shqipërisë, 3. Tiranë, Universiteti Shtetëror, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë.
- Ančić, M. (1997):** Srednjovjekovni montaneji. Starohrvatska prosvjeta, III, 24. Split, 127–148.
- Ančić, M. (2001):** Na rubu zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne. Zagreb, Dom i svijet.
- Ančić, M. (2005):** Splitski i Zadarski kaptol kao “vjerodostojna mjesta”. Fontes: izvori za hrvatsku povijest, 11. Zagreb, 11–77.
- Badurina, A. (2006):** Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Badurina, A. (ur.); Uvod u ikonologiju / Ivančević, R. Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Bašić, Đ. (2006):** Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX. stoljeća. Pomorski zbornik, 44, 1. Rijeka, 139–177.
- Beritić, L. (1956):** Ubikacija nestalih gradjevinskih spomenika u Dubrovniku. Dio I. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 10. Split, 15–83.
- Brajković, V. (1975):** Collegantia. Pomorska enciklopedija, 2, Brajković, V (ur.). Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod.
- Boerio, G. (1856):** Dizionario del dialetto veneziano. Seconda edizione aumentata e corretta, aggiuntovi l'indice italiano veneto. Venezia, premiata tipografia di Giovanni Cecchini edit.
- Boschetto, L. (2005):** Tra Firenze e Napoli. Nuove testimonianze sul mercante-umanista Benedetto Cotrugli e sul suo *Libro dell'arte di mercatura*. Archivio storico italiano, CLXIII, 606, IV. Firenze, 687–715.
- Bošković, Đ. (1962):** Stari Bar. Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- Campbell, L., Dunkerton, J., Kirby, J., Monnas, L. (2001):** Two Panels by Ercole de' Roberti and the Identification of 'veluto morello'. National Gallery Technical Bulletin, 22, London, 29–41.
- Čošković, P. (2009):** Kotruljević, Benedikt. U: Hrvatski biografski leksikon, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=250> (8. 8. 2013.).
- Čuk, R. (1986):** Srbija i Venecija u XIII i XIV veku. Beograd, Istorijski institut, Prosveta.
- Čuk, R. (1999):** Trgovci iz zetskih gradova u Dubrovniku i srpskim zemljama u srednjem veku. Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja, Zbornik radova sa okruglog stola Istorijskog instituta, 3. Podgorica: Istorijski institut RCG, 153–166.
- Čuk, R. (2005):** Dubrovačka porodica Tributinić u srednjem veku. Istraživanja, 16. Novi Sad, 241–248.

- Čaldarević, V. (1957):** Kulturni lik Dubrovnika u XV. stoljeću. Dubrovnik 3/1–2. Dubrovnik, 1–22.
- Darovec, D. (2010):** Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica. *Acta Histriae*, 18, 4, 789–822.
- Eastaugh, N., Walsh, V., Chaplin, T., Siddall, R. (2008):** *Pigment Compendium. A Dictionary and Optical Microscopy of Historical Pigments.* Oxford, Elsevier Ltd.
- Fabijanec, S. F. (2002):** Bilanca (*rimanenze*) u glavnoj računovodskoj knjizi Ivana i Lukrecije Detrico (1520.–1533.). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 20. Zagreb, 95–123.
- Fabijanec, S. F. (2003):** Dva trgovačka inventara kao pokazatelji ekonomskog i kulturnog života Zadra u XIV. stoljeću. *Povijesni prilozi*, 22, 25. Zagreb, 93–131.
- Fabijanec, S. F. (2004):** Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u XIV. i XV. stoljeću. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 22. Zagreb, 55–120.
- Fejić, N. (2008):** Jedan pogled na ratove Dubrovnika. *Istorijski časopis*, LVI. Beograd, 117–151.
- Grbavac, B. (2008):** Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije – studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana. *Acta Histriae*, 16, 4. Koper, 503–526.
- Grujić, N. (2012):** Studio u dubrovačkim kućama prve polovice 15. stoljeća. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 36. Zagreb, 43–52.
- Gulin, A. (2003):** Srednjovjekovni Kotorski kaptol (*Capitulum ecclesiae Catarensis*). Stjepanu Antoljaku u čast, Zbornik, Kolanović, J. (ur.). Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 77–93.
- Heyer Von Rosenfeld, C. G. F. (1873):** *Wappenbuch Der Adel des Königreichs Dalmatien.* Nürnberg, Verlag von Bauer und Raspe (Emil Küster.).
- Homa, S. (2004):** Kultura svakodnevice u srednjovjekovnom Zadru. *Povijesni prilozi*, 23, 27. Zagreb, 7–34.
- Hrabak, B. (1973):** Podgoričani trgovci XV, XVI i XVII veka prema kotorskoj i dubrovačkoj građi. *Istorijski zapisi*, XXVI, XXX, 3–4. Titograd, 255–270.
- Hrabak, B. (1999):** Privreda Bara u XIV i XV veku. Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja, Zbornik radova sa okruglog stola Istorijskog instituta, 3. Podgorica, Istorijski institut RCG, 167–197.
- Hrabak, B. (2005):** Obnova tekstilne radinosti u Dubrovniku u XVI veku. Istraživanja, 16. Novi Sad, 263–278.
- Imhaus, B. (1997):** *Le minoranze orientali a Venezia 1300–1510.* Roma, Il Veltrio.
- Janeković Römer, Z. (1994):** Na razmeđu ovog i onog svijeta, Prožimanje pojavnog i transcendentnog u dubrovačkim oporukama kasnoga srednjeg vijeka. *Otivism*, 2 (3–4). Zagreb, 3–15.
- Janeković Römer, Z. (1996):** „Pro anima mea et predecessorum meorum“. Death and the Family in Fifteenth-Century Dubrovnik. *Medium Ævum Quotidianum*, 35. Krems, 25–33.

- Janeković Römer, Z. (1999):** Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma. Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Janeković Römer, Z. (2006):** Obiteljska knjiga Andrije Antojeva de Pozza (1569–1603). U: Jerše, S., Štih, P., Mihelič, D. (ur.): Med srednjo Evropo in Sredozemljem : Vojetov zbornik. Ljubljana, Založba ZRC; ZRC SAZU, 485–497; <https://bib.irb.hr/.../333767>. Obiteljska_knjiga_Andrije_Antojeva_de_Pozza.doc, 1–13 (5. 11. 2013.).
- Janeković Römer, Z. (2009):** The family records of Andreas de Pozza from 1569–1603. Dubrovnik Annals, 13. Dubrovnik: 37–54.
- Janeković Römer, Z. (2013):** Udobni dom suknara Miihovila Petrovog: svakodnevica bogate građanske obitelji u anžuvinskom Zadru. U: Istarski povijesni bijenale, s temom „Domus, casa, habitatio...: kultura stanovanja na jadranskom prostoru“, 5, Poreč 2011; <https://bib.irb.hr/.../640747>.Udobni_dom_suknara_Mihovila_Petrova.doc, 1–19 (9–29), (13. 11. 2013.).
- Jerković, M (2012):** Načini stjecanja kanonikatâ zagrebačkog kaptola u 14. stoljeću. *Croatica Christiana periodica*, XXXVI, 70. Zagreb, 1–25.
- Jireček, C. (1902):** Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, XLVIII Band, III. Wien, 1–104 (167–270).
- Jireček, C. (1904a):** Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner II. *Archiv für Slavische Philologie*, XXVI. Berlin, 161–214.
- Jireček, C. (1904b):** Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, XLIX Band, II., I. Wien, 1–80.
- Jireček, C. (1904c):** Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, XLIX Band, III., II. Wien, 1–78 (92–169).
- Jireček, K. (1923a):** Istorija Srba. Knjiga II. (do 1537); preveo i dopunio Jovan Radonić. Beograd, Geca Kon.
- Jireček, K. (1923b):** Istorija Srba. Sv. III. (Kulturna istorija: I. deo); preveo i dopunio Jovan Radonić. Beograd, Geca Kon.
- Jireček, K. (1962):** Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka. Zbornik Konstantina Jirečeka, II. Beograd, Posebna izdanja SANU, knj. CCCVI, Odeljenje društvenih nauka, 42.
- Jurić, F. (1916):** Povjesno-opisni prikaz franjevačkog samostana u Dubrovačkoj Rijeci. Zagreb, Tiskara i litografija C. Albrechta.
- Kotrulj, B. (2009):** Benedikt Kotrulj, Libro del arte dela mercatura. Knjiga o vještini trgovanja, Janeković Römer, Z. (ur.). Zagreb, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Hrvatski računovođa.
- Kovijanić, R. (1973):** Bar i Barani u kotorskim spomenicima XIV vijeka. *Istorijski zapisi*, XXVI, XXX, 3–4. Titograd, 219–232.
- Krasić, S. (1987):** Dominikanski samostan Sv. Križa u Gružu (1437–1987), Povijesni pregled. *Croatica Christiana periodica*, 11, 20. Zagreb, 184–199.

- Krasić, S. (1997):** Dominikanci, Povijest reda u hrvatskim krajevima. Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Krasić, S. (2004):** Počeci hrvatskoga visokog školstva u okviru ranih sveučilišnih gibanja u Europi. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 22. Zagreb, 121–172.
- Ladić, Z. (2002):** O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 20. Zagreb, 1–25.
- Ladić, Z. (2000):** Oporučni legati *pro anima i ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 17. Zagreb, 17–29.
- Llorenc i Blat, J. (2012):** Sentències catòliques del diví poeta Dant (1545) de Jaume Ferrer de Blanes: edició crítica del text. Universitat de Girona. [Http://dugi-doc.udg.edu:8080/handle/10256/7428](http://dugi-doc.udg.edu:8080/handle/10256/7428) (11. 10. 2013.).
- Lonza, N. (2008):** Dubrovački patriciji pred izazovom prava (druga polovica 14. i 15. stoljeće). Acta Histriae, 16, 1–2. Koper, 117–136.
- Lonza, N. (2010):** Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 48. Dubrovnik, 9–45.
- Lonza, N. (2012):** *Za spas duša, na dobrobit države*: Dubrovački rizničari i vremenita dobra za vječnu nabožnu svrhu (13–15. stoljeće). Knjiga rizničarskih najmovi – Liber afflictuum thesaurarie (1428–1547), (prir. Danko Zelić), Monumenta historica Ragusina, XII. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, 9–24
- Lorger, S. (2011):** Kermes, crvac – i još neka crvena bojila. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 49. Dubrovnik, 27–76.
- Lucas, F. (1712):** Commentarius in Sacro-Sancta Quatuor Iesu Christi Euangelia. Ut et reliqua, majorem ad S. Scripturæ lucem, opuscula omnia. Editio Altera: Cura & studio G.V.V. Antverpiae, Typis Christiani Vermey.
- Mahnken, I. (1960):** Dubrovački patricijat u XIV veku, I. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, posebna izdanja, 340.
- Manančikova P. N. (1977):** Rana manufaktura i socijalni aspekti povijesti zanatskog stanovništva Dubrovnika u XV i na početku XVI stoljeća. Radovi, 10. Zagreb, 341–356.
- Marković, I. (1902):** Dukljansko-barska metropolija. Zagreb, tisak Antuna Scholza.
- Marković, S. (2006):** Studia Antibarensia. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Marković, S. (2009):** „*U kriposti suetoga posluga*“ – povijest barske patricijske familije Samuelis. Povijesni prilozi, 28, 37. Zagreb, 191–215.
- Mijušković, J. (1961):** Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku. Glas SAN, CCXLVI, 9. Beograd, 89–127.
- Mirkovich, N. (1943):** Ragusa and the Portuguese Spice Trade. Slavonic and East European Review, American Series, 2, 1. [Http://www.jstor.org/stable/3020140](http://www.jstor.org/stable/3020140) (accessed: 04/11/2013), 174–187.

- Petricioli, I. (1982):** Prilog zadarskim graditeljima XIV i XV stoljeća. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti 20(9)/1980–1981. Zadar, 29–42.
- Pešorda Vardić, Z. (2012):** U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku. Zagreb – Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Hrvatski institut za povijest.
- Pezelj, V. (2010):** Pomorskopravne odredbe Paškog statuta iz 1433. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 47, 4. Split, 821–836.
- Pinelli, P. (2013):** Piero Pantella iz Piacenze i proizvodnja tkanina u Dubrovniku u prvoj polovici 15. stoljeća (s talijanskog prevela Nella Lonza). Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 51/1. Dubrovnik, 61–74.
- Prijatelj Pavičić, I. (2011):** Prilog poznavanju dubrovačkih molitvenika XV. stoljeća. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 42, 1. Split, 205–249.
- Skok, P. (1928):** O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na Primorju u svijetlu onomastike. Razprave SAZU, IV. Ljubljana, 1–42.
- Skok, P. (1972):** Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; pretpisak 1988: Zagreb, JAZU, ČGP Delo, OOUR Globus, Izdavačka djelatnost.
- Stipišić, J. (2000):** Inventar dobara Mihovila suknaara pokojnog Petra iz godine 1385. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru.
- Tadić, J. (1961):** Les archives économiques de Raguse. Annales, Économies, Sociétés, Civilisations, 16, 6. Paris, 1168–1175.
- Vekarić, N. (2012a):** Vlastela grada Dubrovnika, 2, Vlasteoski rodovi (A – L). Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, N. (2012b):** Vlastela grada Dubrovnika, 3, Vlasteoski rodovi (M – Z). Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vilar, H. M. V. A. (2007):** Canons and Cities: Cathedral Chapters and Their Social Composition in Medieval Portugal. E-journal of Portuguese History, 5, 2. Porto, Providence, 1–19.
- Voje, I. (2008):** Prilog trgovini crvcem (chermesium) u srednjovekovnom Dubrovniku. Istorijski časopis, LVI. Beograd, 101–116.
- Vojnović, K. (1899):** Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj, od konca XIII. do konca XVIII. vijeka. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, VII, I. Zagreb, Jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti.